

Skogshistoriska **Tidender**

ÅRGÅNG 26
NR 2 · 2020

Osmundvraket
kastar nytt ljus över
järnets historia

Kockorna

gjorde livet
drägligare i kojorna

Skogen

i en förändrad värld

Hans-Jöran Hildingsson
Ordförande Skogshistoriska Sällskapet

Skogshistoriska Sällskapet

- Tar vara på kunskaper om skogens historia som finns hos skogsägare och de som har – eller har haft – sin verksamhet i skogen.
- Visar på skogens betydelse i historien och hur man kan dra lärdom av tidigare erfarenheter.
- Lyfter fram de kulturhistoriska värdena i skogen och arbetar för att lämningar från tidigare brukande bevaras och sköts.
- Stimulerar skogshistorisk forskning.

Välkommen som medlem!

Som medlem får du kvartalstidningen Skogshistoriska Tidender samt en fyllig årskrift. Du kan också delta i våra aktiviteter till medlemspris. Årsavgift 300 kr (Studera 100 kr och familjer 400 kr).

Anmäl dig på www.skogshistoria.se eller kontakta Sällskapets kassör Rose-Marie Högberg. Kontaktadress nedan. Du kan också betala årsavgiften direkt på pg 480 61 67-5 eller swish 123 389 72 61. Ange namn, adress och "Ny medlem".

Styrelse

Hans-Jöran Hildingsson, ordförande. Beatelundvägen 6, 443 32 Lerum 073-070 10 87, hans-joran.hildingsson@skogssallskapet.se

Erik Valinger, vice ordförande. Porfyrvägen 5, 907 42 Umeå 073-066 99 83, erik.valinger@slu.se

Mats Hannerz, sekreterare, Bergauddsvägen 22 B, 393 59 Kalmar 070-528 85 54, mats.hannerz@silvinformation.se

Rose-Marie Högberg, kassör. Björnstigen 1, 165 71 Hässelby 070-639 06 12, skogshistoriska@gmail.com

Lars Klingström, redaktör. Vallby Brogård 3, 599 94 Ödeshög 070-523 51 70, lars@klingstrom.net

Irène Gustafson, ledamot. Fågelsångsvägen 7, 907 54 Umeå 070-603 80 39, irene@visuellen.se

Anna-Lena Axelsson, ledamot. Snickaregatan 33, 903 60 Umeå 070-376 21 76, anna-lena.axelsson@slu.se

Jan Fryk, ledamot. Ingemunds väg 9, 193 40 Sigtuna 070-516 95 51, preses@ksla.se

Regionala kontaktpersoner

Hans Winsa	Kalix	070-320 50 28	hans.winsa@gmail.com
Johan Renström	Skellefteå	070-693 84 34	johanrenstrom@home.se
Björn Andrén	Örnsköldsvik	070-602 77 11	bjorn.andren@telia.com
Marianne Eriksson	Ås	0730-97 76 01	marianneeriksson063@gmail.com
Karl-Erik Jonsson	Alfta	070-379 93 40	karl-erik.jonsson@helsingenet.com
Rune Dehlén	Orsa	073-077 00 23	rune.dehlen@telia.com
Lars-Olof Österström	Mora	070-634 34 63	lars-olof@finngarden.se
Bengt Algotsson	Sunne	070-322 65 40	bengt.algotsson@telia.com
Ulf Didrik	Åkersberga	073-844 54 54	ulf.didrik@gmail.com
Rolf Thorén	Örebro	070-241 98 00	rolf.thoren1@comhem.se
Bertil Lundahl	Ed	0534-122 66	bertil.lundahl02@gmail.com
Anders Söderlund	Ljungkile	070-314 16 44	anfasterodgard@telia.com
Britta Färdig Bergström	Jönköping	070-692 86 15	britta.fg@telia.com
Lennart Rudqvist	Kinna	076-781 00 16	lennart.rudqvist@gmail.com
Carl-Gustaf Liderfelt	Eksjö	070-293 03 76	cg.liderfelt@gmail.com
Peter Danielsson	Mörbylånga	070-672 94 03	peter.danielsson@kalmarlansmuseum.se
Helene Reiter	Ronneby	070-820 74 08	helene.reiter@grenverket.se

Skogshistoriska Tidender

Medlemstidning för Skogshistoriska Sällskapet. Utkommer med 4 nummer per år. ISSN 1401-9481

Redaktion: Lars Klingström och Hans-Jöran Hildingsson.
Omslagsbilder: Dykarbilden: Jim Hansson.
De övriga: Skogsmuseet i Lycksele och Lars Klingström.

www.skogshistoria.se
Kontaktadresser: Se ovan
Upplaga: 1 700
Layout/original: Energi Reklambyrå AB
Tryck: DanagårdLiTHO

Noterat

Tipsa Skogshistoriska Sällskapet

Inte mycket är sig likt detta år. Men coronavirusets effekter gör att de flesta får mer tid att ägna åt läsning, minnen – och till att i egen regi uppleva nya eller halvt glömda skogshistoriska platser. Låt oss ta del av vad du hittar. Berätta om dina upplevelser och ge oss tips inför kommande mer normala tider.

Hör av dig!

Vi i styrelsen och i kretsen av regionala kontaktpersoner ser fram emot dina tips och berättelser.

Adresser finns på sidan 2 i den här tidningen.

1. Skogshistoriska platser

Det är Skogshistoriska Sällskapets styrelse som med sina åtta ledamöter fastställer varje års exkursions- och aktivitetsprogram. Tips om intressanta platser och företeelser kommer också från de sjutton regionala kontaktpersonerna. Det kan vara en speciell skog eller plats, ett bruk eller en person i skogshistorien.

Men Sverige är ett stort land och det är omöjligt för så få att bevaka allt. Kanske kan ditt tips så småningom leda till en artikel i Tidender eller en exkursion.

2. Värdefulla insatser

På samma sätt behöver styrelsen tips om personer som utfört skogshistoriska insatser värda en Örtug. Det kan vara en bok, några som driver ett skogshistoriskt museum eller en skogsägare som gått på djupet med sin skogs historia. Tittar man bakåt bland våra numera 57 Örtugsmottagare så finns det många skäl till deras belöningar.

Ditt tips är värdefullt. De som på olika sätt arbetar för att dokumentera Sveriges skogshistoria, gör inte alltid så stort väsen av sina insatser.

3. Berätta om dina upplevelser

Med begränsade möjligheter att resa utomlands på grund av coronaviruset är det i år "svemester" som gäller. Kortare dagsutflykter i närheten av hemorten. Förhoppningsvis kommer många att upptäcka att man inte behöver åka till andra länder för att njuta av semester och få sig intressanta upplevelser till del.

Låt fler ta del av vad du upptäcker. I nästa nummer av Tidender hoppas vi kunna publicera tipsen och på så sätt lotsa fler till de skogs- och naturhistoriska pärlorna i vårt land.

Än har inte Kvilleken helt gett upp

Kvilleken utanför Vimmerby befinner sig på sitt yttersta. De senaste tre åren har endast en gren förmått sätta blad och sedan de fällts på hösten har oron varit stor att det skulle vara för sista gången.

Men trots sin skröplighet har den tusenåriga bjässen trotsat profetiorna – och påföljande vår grönskat på sin enda levande gren. Så även i år. I ett pressmeddelande från Länsstyrelsen i Kalmar den 12 maj meddelas att grenen åter sprucket ut.

– Men tyvärr är Kvilleken bortom allt hopp, konstaterar Jerry Svensson, Länsstyrelsen i Kalmar län, som ansvarar för dess skötsel.

Tusenåringens ålder är naturligtvis den största orsaken till dess sviktande livslåga. Men också tidigare åtgärder för att hindra eken att falla isär spelar in.

– På 1950-talet slogs ett järnband runt den enorma stammen. Det har senare tagits bort. Mycket talar för att det spändes för hårt och ströp näringstransporten under barken. – Nu gör vi inte mer utan låter naturen ha sin gång, säger Jerry Svensson. Vi hoppas ju förstås, men är beredda på att det snart är slut.

Dock kommer dess starka gener att leva vidare. För ett år sedan meddelade Skogforsk att man skapat genetiska kopior av den unika eken.

Tid för tankar och funderingar

I **BORÅS HAR MAN TAGIT FRAM** en mycket ambitiös och trevligt upplagd friluftsguide i fickformat. Med tillhörande karta beskriver den utförligt 43 utflyktsmål i staden och dess omgivning. Borås stad är en förhållandevis stor skogsägare med egen förvaltning. Det märks i guidens presentationer. Återkommande berättas om besöksvärda företeelser i det gamla skogs- och kulturlandskapet. Denna lilla behändig bok, som ska inspirera till besök i naturen, måste vara den närmast perfekta investeringen i en tid när vi på grund av coronavirusets härjningar måste hålla social distans.

DET KAN INTE HA UNGDÅTT NÅGON ATT vi i Skogshistoriska Sällskapet med anledning av rådande pandemi ställt in vårens och försommarens alla aktiviteter. Vi följer Folkhälsomyndighetens anvisningar och vill självklart inte riskera våra medlemmars liv och hälsa. Många av oss är 70-plussare och viruset är oberäkneligt. Känslan man får är att pandemin tyvärr kan bli långdragen. För oss i Skogshistoriska Sällskapet känns det vi nu upplever som extra märkligt. Vi fyller ju 30 och hade planerat att fira detta rejält.

VI SAKNAR VERKLIGEN KONTAKTEN med dig som medlem. Hela Sällskapet tillvaro bygger ju till stor del på umgänge och kunskapsutbyte. Men det ska vara lustfyllt att mötas på en skogshistorisk exkursion. I mitten av juni tar vi beslut om hur det blir med höstens aktiviteter. Tvingas vi ställa in även dessa har vi för avsikt att upprepa årets program under 2021. Givetvis under förutsättning att man till dess får kontroll över smittoläget i Sverige och i världen.

MEDAN STYRELSEN NU FUNDERAR ÖVER hur vi ska hantera den uppkomna situationen vill vi uppmuntra var och en att gräva bland sina minnen och sina erfarenheter. Många av oss har ju nu mer tid än vanligt för sådant. Kanske dyker det upp ett och annat som kan vara värt att förmedla till fler. Som framgår på vidstående sida efterlyser vi tips och förslag som kan bli exkursioner eller artiklar i Tidender och årskriften. Eller varför inte en egen liten berättelse. Kanske känner du till någon som kunde vara värd en Örtug för sina skogshistoriska insatser?

LÅT OSS TA DEL AV DINA TIPS och funderingar. Vi skulle verkligen uppskatta din kontakt!

Trevlig sommar!

I coronakrisens spår:

Tji 30-års- festligheter och **annorlunda** årsstämma

INSTÄLLT

Visst gick det att genomföra Skogshistoriska Sällskapets årsstämma per telefon – men det blev förstås något helt annat än den stämma som var planerad. För att inte tala om 30-årsfirandet som helt ställdes in.

AV LARS KLINGSTRÖM

SKOGSHISTORISKA SÄLLSKAPET fyller 30 år och avsikten var att detta verkligen skulle märkas: Ett ambitiöst seminarium med nordiska inslag och jubileumsmiddag samt dagen därpå årsstämma, exkursion och studiebesök i Stockholm. Dessutom en liten programpunkt också den tredje dagen för dem som så önskade.

Av kända skäl gick allt detta om intet. Coronavirusets härjningar lade krokben för alla arrangemang av den här typen. Det fanns därför aldrig något alternativ till att ställa in firandet. Att skjuta fram evenemanget till hösten var heller inget alternativ med den osäkerhet som rådde – och som i mitten av maj fortfarande råder. Istället beslöt Sällskapets styrelse att jubileumsfirandet ska genomföras i mars 2021. De hundra medlemmar som anmält sig fick sina anmälningsavgifter återbetalda. Samtidigt utgick ett besked om att årsstämman ändå skulle genomföras på den utsatta dagen, men per telefon. Så blev det också.

INBJUDAN TILL TELEFONSTÄMMAN hörsammades av 26 medlemmar som satte sig vid sina telefoner den 27 mars. Under mötesordföranden Bengt Algotssons säkra ledning blev årsstämman traditionella punkter snabbt avklarade.

Hans-Jöran Hildingsson refererade årsberättelsen och konstaterade att det föregående verksamhetsåret varit framgångsrikt. Elva

aktiviteter genomfördes, nio exkursioner på olika platser i landet, seminarium i Stockholm samt årsstämma i Jönköping. Sammanlagt samlade aktiviteterna omkring 550 personer.

Intresset var så stort att några exkursioner blev övertecknade. Det gjorde tyvärr att alla som var intresserade inte alltid kunde beredas plats. Medlemsutvecklingen i Sällskapet är också positiv.

– Vi har sedan 2010 gått från 965 medlemmar till idag 1 421. Bara under det senaste året ökade medlemsantalet med nästan 100. Och den positiva trenden har fortsatt även under det här årets första månader. Det är naturligtvis väldigt sporrande för oss i styrelsen.

Det var i den andan som årets aktivitetsprogram fastställdes. Förutom det storstilade jubileumsfirandet i Stockholm i mars, sju exkursioner och två utlandsresor – Polen i maj och Slovenien i månadsckiftet september-oktober.

Av dessa ställdes vårens och försommarens samtliga aktiviteter fram till den sista augusti in. Beslut om hur det blir med september-exkursionen i Os och Slovenienresan, fattas i mitten av juni.

EKONOMISKT INNEBAR 2019 ett underskott på 69 000 kronor. Det beror främst på lägre annonsintäkter, inköp av profilmaterial och satsningen på Emil Engströms bok ”Med yxa såg och penna”.

– Boken har dock sålt bra och vår del av upplagan, 100 exemplar, såldes slut på några månader, sade Hans-Jöran Hildingsson. ●

Skogshistoriska Sällskapets styrelse

Karin Tormalm, styrelseledamot sedan 2016 hade avbett sig omval och nyval skedde av **Anna-Lena Axelsson**, SkogD i skogshistoria och verksam vid SLU i Umeå. Hon presenterar sig själv (tillsammans med övriga styrelseledamöter) längre in i tidningen.

Intill nästa årsstämma har styrelsen följande sammansättning:

Hans-Jöran Hildingsson, ordförande

Erik Valinger, vice ordförande

Rose-Marie Högberg, kassör

Mats Hannerz, sekreterare/webbredaktör

Lars Klingström, trycksaksredaktör

Irène Gustafson, ledamot

Jan Fryk, ledamot

Anna-Lena Axelsson, ledamot

Årets Örtugar

Ett stående inslag på Skogshistoriska Sällskapets årsstämman är offentliggörandet av namnen på den eller de som tilldelats utmärkelsen Örtug. Fram till i år har 55 Örtugar delats ut till personer som gjort värdefulla skogshistoriska insatser under lång tid samt till studenter och forskare.

Örtugmottagarna 2020 heter **Linda Norén**, Jokkmokk och **Sivert Norén**, Kristinehamn. Trots sina identiska efternamn har de ingen koppling till varandra.

Sivert Norén tilldelades Örtug nr 56 för sin bok om skogsbrukets utveckling under 1900-talet som han skildrar utifrån sin egen roll som innovatör och försäljare i skogsmaskinbranschen.

Linda Norén tilldelades Örtug nr 57 för sitt examensarbete vid jägmästarprogrammet om livet som flottare efter Piteälven. Hon har sökt upp ett antal personer som själva medverkat i flottningsarbetet och tagit del av deras erfarenheter.

I nästa nummer av Tidender kommer de båda örtugmottagarna och deras arbeten att presenteras närmare.

Många skogsmuseer håller öppet i sommar

Skogslandet Sverige har märkligt nog aldrig förmått samla sig kring ett nationellt skogsmuseum. Däremot finns det ett antal lokala skogsmuseer som samverkar i Museinätverket Skog & Trä. Många av dem kommer att ha öppet i sommar.

CORONAKRISEN LADE JU en död hand över så gott som all offentlig verksamhet under hela våren. När det nu (i mitten av maj) ser ut som om de mest strikta restriktionerna kommer att lättas upp blir det också möjligt att hålla Sveriges skogsmuseer öppna i sommar.

De flesta av museerna är små och drivs oftast av människor med anknytning till bygden och den verksamhet de speglar. Där finns allt ifrån redskap och träskulpturer till ångmaskiner och jättelika skogsprocessorer. Inte minst finns det också bilder, filmer, handlingar och skrifter som dokumenterar skogsbruk och skogsindustrier från mitten av förrföra seklet till näst intill modern tid.

Det finns också större museer med imponerande samlingar och utställningar, bland annat Skogsmuseet i Lycksele och Siljansfors Skogsmuseum. Det senare är ett friluftsmuseum med flera autentiska miljöer och fungerande anordningar.

PÅ MUSEINÄTVERKETS WEBSIDA presenteras de olika skogsmuseerna närmare. www.skogsriket.se

Fler besöksmål

Det finns också fler museer med utställningar och föremål på tema skog och skogsbruk som är värda ett besök.

Skellefteå museum: TRÄ – om användning av skog och trä – förr, nu och i framtiden. Lär om tjära och pottaska, känn på nya träbaserade material och inspireras av spännande prototyper.

skellefteamuseum.se (kolla öppettiderna pga corona)

Sundsvalls museum: I industrialismens spår. Om regionens historia 1880–1960, där skogen och skogsindustrin spelat stor roll. Titta in i arbetarköket från Nacka sågverk, se en film om skogskockans arbetsdag.

sundsvall.se/museum

Västernorrlands museum, Murberget, Härnösand: Moderna tider, om sågverksindustrin i Bollstabruk, med bland annat ströpojkar, splitvedsjäntor och stabblaggare. Fina fotografier av Georg Hedberg.

vnmuseum.se

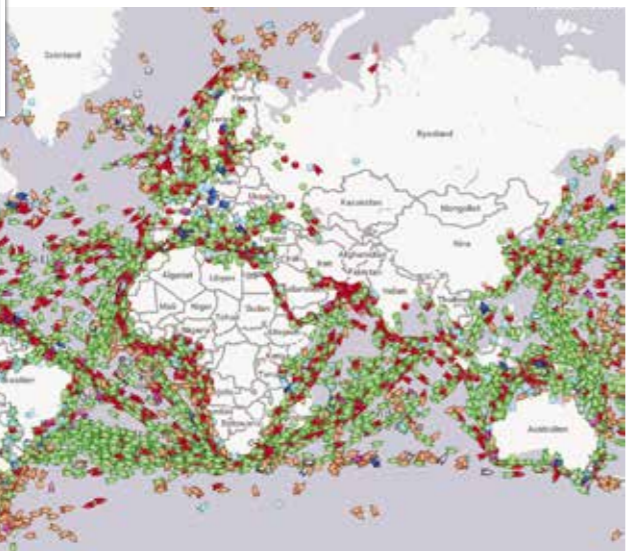
Hallwylska palatset. Digital utställning om hur familjen Hallwyl hade råd att bygga sitt stora palats mitt i Stockholm och fylla det med antikviteter och dyrbarheter.

www.hallwylskamuseet.se/sv/skogen

Skogen

I EN FÖRÄNDRAD VÄRLD

Människans påverkan på naturen är idag större än den någonsin varit. Klimatet förändras och den ökande globala handeln gör världen till en. Till vänster: Sjötrafiken den 30 april i år. Varje dutt är ett fartyg på väg någonstans. Skärmdump från: marinetraffic.com

Livet och naturen i världen har ändå fram till helt nyligen

– de senaste 150 åren ungefär – haft gott om tid att anpassa sig till de förhållanden som råder på platsen. Med evolutionens hjälp har arterna utvecklat strategier för att stå emot det som kan hota dem. Men sedan länder och världsdelar har kopplats samman med allt fastare band fungerar inte alltid de här strategierna. Samtidigt har människans påverkan på jorden blivit så stor att både klimatet och ekosystemen rubbas.

AV LARS KLINGSTRÖM

» **DEN HÄR VÅREN LIKNAR** ingen annan som vi – nu levande människor – har upplevt. Att ett virus som fötts i en stad i Kina inom bara några månader lyckats lamslå hela världen.

Vad vi upplevt sker också i naturen – fast inte i så snabbt takt. Dess sammansättning av arter är resultatet av en mängd olika faktorer, unika på varje plats på jorden. Klimatet är bara en av många faktorer som sätter villkoren för allt liv på jorden. Arterna anpassar sig efter de lokala förutsättningarna – och till varandra. Under årmiljonerna har styrkeförhållandena dem emellan, och gränserna för deras utbredningsområden varierat. Varje förändring i grundförutsättningarna leder till att vissa arter gynnas och andra missgynnas. Det är som ett evigt och ständigt pågående ställningskrig. Angrepp från en art leder till att den angräpnade gradvis börjar utveckla och förstärka sitt försvar. Ungefär som det

idag febrilt arbetas med att ta fram ett vaccin mot det virus som drabbat världen.

Den pågående klimatförändringen bidrar till att stöka till de sedan länge etablerade förhållandena i naturen. Arter som anpassat sig och trivs på varmare breddgrader kan gradvis expandera mot norr här på norra halvklotet och vice versa på det södra. Vad det får för konsekvenser på lång sikt kan vi ännu inte med säkerhet bedöma. Men att det får konsekvenser är forskarna helt överens om. Till exempel att det varmare klimatet här i vår del av världen kommer att gynna tillväxten i skogarna – men samtidigt gynna skadegörarna.

IDAG HAR MÄNNISKANS ROLL för den lokala art-sammansättningen på jorden blivit större än den någonsin varit. Inte bara på grund av den fram till nu ohämmade användningen av fossil energi. Den globala handeln har vuxit sig gigantisk jäm-

fört med hur det sett ut i historien. Bland allt som numera transporteras här och tvärs över jorden finns växter och produkter förpackade i träemballage. Via bägge finns rika möjligheter för ovälkomna fripassagerare i form av skadegörare och skadeinsekter att följa med. Floran och faunan på den plats där de nya angräpnarna landar har dålig försvarsförmåga mot dem. De riskerar därför att drabbas på ett helt annat sätt än deras släktingar i ursprungsländerna – som ju haft gott om tid att utveckla immunitet eller effektiva motmedel.

På samma sätt bidrar både klimatförändringen och den globala handeln till att även till synes harmlösa arter kan slå sig ner här. Begreppet invasiva arter är idag flitigt diskuterat. Det innebär att arter som tidigare inte funnits i den här delen av världen kan finna sig väl tillrätta och skapa sig livsrum här – ibland men inte alltid – på andra arters bekostnad. Det drabbar indirekt också de arter som är knutna till dem som trängs tillbaka. Naturvårdsverket anger att det idag finns närmare 400 invasiva arter i de svenska land- och vattenmiljöerna.

UNDER SENARE ÅR HAR SKOGSBRAND kommit i fokus på grund av flera ovanligt stora och dramatiska bränder. Som bekant är brand ett naturligt inslag i merparten av de svenska skogarna. I norra Sverige brann skogen med cirka 80 till 110 års intervall. I söder var inter-

Symposium om katastrofer och skogsskador

CARL-GÖRAN ADELSVÄRDS STIFTELSE genomförde den 13 mars ett symposium på KSLA med tema katastrofer och skogsskador som historiskt har drabbat svenska skogar. Dess syfte var att stimulera till studier i ämnet för att förbättra beredskapen inför framtiden.

Seminarier leddes av de fem SLU-forskarna Anders Granström (bränder), Erik Valinger (stormar), Jan Stenlid (svampsjukdomar), Åke Lindelöv (insectsskador) och Göran Ericsson (viltskador).

Tidpunkten för seminariet sammanföll med då Sverige börjat stänga ner på grund av det nya Coronaviruset. Det genomfördes därför med ett decimerat antal deltagare. Tidens redaktör var anmäld men valde att avstå. Men ämnet är högtintressant och inspirerade till de här artiklarna.

C·G·A|S

Carl-Göran Adelsvärds stiftelse

Carl-Göran Adelsvärds stiftelse bildades 2014 och har bland annat till ändamål att främja vetenskaplig forskning om den svenska skogsanvändningens historia. Stiftelsens ordförande är Åke Barklund, tidigare VD för KSLA.

vallen kortare, till exempel brann det i Norra Kivills nationalpark i Småland vart 20:e år under perioden 1401 till i slutet av 1700-talet.

Brandfrekvensen minskade drastiskt i södra Sverige efter 1700-talet och i norra Sverige från och med 1880-talet. Under 1900-talet var brandfrekvensen låg och de bruna arealerna förhållandevis små. De stora bränderna 2014 och 2018 kan relateras till vädret, med långvarig torka och starka vindar. För helheten skog är dock de arealer som brinner – även under stora brandår – försvinnande små.

PÅ GRUND AV DET VARMARE KLIMATET och människans allt större avtryck på naturen finns det gott fog att se den tid vi nu lever i som en av de mest omdanande någonsin. Med ökande befolkning i världen och stigande välbefinnande lär inte människans påverkan bli mindre utan snarare större. Och även om Coronaviruset i år har bromsat resandet och det internationella varuutbytet, lär det komma igång igen när den mest akuta krisen är över. Det är därför en fråga av största vikt att öka kunskaperna och höja beredskapen för vad framtiden kan föra med sig. ●

Framtiden

Det finns många exempel på vad mänskliga aktiviteter och det allt varmare klimatet hittills fört med sig i den svenska naturen. Här på sidan är bara några av dem, exempel som väcker farhågor för framtiden.

Importerade skadegörare

Askskottsjuka

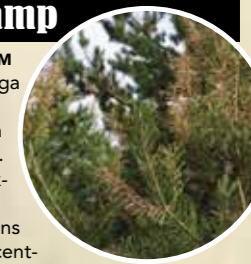
ORSAKAS AV EN SVAMP som har sitt ursprung i östra Asien. Där skadar den inte de arter av ask som finns där. Svampen har sannolikt nått Europa via importerade prydnadssträd och sedan via plantskolor och parker kunnat sprida sig ut i naturen. En färsk SLU-studie konstaterar att om asken helt försvinner från Sverige så skulle hela 483 arter drabbas. Av dem löper 115 risk att helt dö ut.

Här på grund av klimatet

Diplodiasvamp

EN SVAMP SJUKDOM som dödar årsskotten på unga tallar vilka därmed tappar växtkraft. Efter flera års angrepp dör träden. Diplodiasvamp upptäcktes i Sverige för bara några år sedan, men finns sedan länge i Europas centrala och södra delar. Den gynnas av milda vintrar och perioder av torka. Att den nu börjar uppträda också i Sverige har sannolikt med det varmare klimatet att göra.

Ökad risk på grund av klimatet

Skogsbränder

DEN PÅGÅENDE klimatuppvärmningen kommer att förlänga brandsäsongen i Sverige. För södra och mellersta Sverige kan det handla om så mycket som en månad. Allra störst förutses förlängningen bli i östra Götaland. För norra Sverige bedöms brandsäsongen i stort sett förbli oförändrad.

Ökar på grund av klimatet

Granbarkborre

GRANBARKBORRE är sedan länge en väl känd skadegörare i äldre granbestånd. Men under senare år har angreppen i hela Europa ökat dramatiskt. En sameuropeisk studie, ledd av SLU, konstaterar att barkborrarna gynnas av varma somrar med lite nederbörd. Värmen gör också att de hinner med att yngla fler gånger på säsongen. Det varmare klimatet ses som huvudsaken till utvecklingen och väcker farhågor inför framtiden.

Fortsatt en fråga i fokus

Viltskador

VILTBETNING ÄR IDAG ett stort bekymmer för svenska skogsbrukare. Det har gjort att det i södra Sverige planteras väldigt lite tall och att det är förenat med stora kostnader att dra upp ett lövbestand. Historiskt tuktades rovdjursstammarna intill utrotningens gräns, vilket i samma grad gynnade de stora växtarterna. Allt talar för att dagens starka strävan efter viltstammar i balans med fodertillgången kommer att gälla också i framtiden.

Förmodligen ingen skillnad

Stormar

LÄS MER PÅ NÄSTA uppslag om historiska stormar och vilka skador de åstadkommit i de svenska skogarna under de senaste seklen.

Mer på nästa uppslag!

Ökad risk på grund av människan

Artutarmning

ARTUTARMNINGEN I VÄRLDEN accelererar. FN-programmet UNEP anger att en fjärdedel av världens däggdjur, var åttonde fågelart och mer än 5 000 växtarter kan komma att vara utrotade inom det närmaste kvartssekle.

Många forskare talar idag om det som pågår i termer av ett "sjätte massutdöende". Jorden har sedan den formades för 4,5 miljarder år sedan drabbats av många dramatiska skeenden. Man räknar med att fem av dem var så stora att det liv som då fanns tog helt nya banor. Senaste gången detta hände var för 65 miljoner år sedan då hälften av alla arter, inklusive dinosaurierna, slogs ut vilket banade väg för däggdjuren. Orsaken var ett jättelikt meteoritnedslag och hög vulkanisk

aktivitet som sänkte jordens medeltemperatur. Den nuvarande artutarmningen orsakas framförallt av människan. Arealen orörd natur minskar stadigt. Jordarna överutnyttjas och behandlas med kemiska bekämpningsmedel. Skogarna brukas industriellt med korta omloppstider. På många håll i tropiska länder minskar den skogklädda arealen till förmån för intensivodling av andra grödor. Därtill kommer de höga utsläppen av fossil koldioxid som gör klimatet varmare och haven surare.

Framtiden ser fortsatt dystert ut. Hoppet är att den ökade medvetenheten om vad som håller på att ske förmår vända utvecklingen – innan det är för sent.

Oklart om det kommer att storma mer eller mindre i framtiden

Det senaste årtiondet har stormarna tenderat att komma tätare än tidigare vilket väckt frågor om det har med klimatet att göra. Men enligt SMHI är det för tidigt att dra sådana slutsatser.

AV LARS KLINGSTRÖM

» DE KLIMATMODELLER MAN bygger sina bedömningar på ger än så länge motstridiga svar. Klimatet håller utan tvekan på att förändras, men kraftiga stormar förekommer så sällan i ett längre perspektiv att det är svårt att skilja eventuella förändringar från tillfälligheter.

SMHI ser dock några indikatorer som är värda att beakta. En sådan är att när haven blir varmare så avdunstar mer vattenånga till atmosfären vilket gynnar utvecklingen av stormar. Men å andra sidan bidrar uppvärmningen till att minska skillnaderna mellan varma och kalla luftmassor. Det är just skill-

naden mellan varmt och kallt som triggar utvecklingen av stormar. Minskar skillnaden så minskar också risken för att ett lågtryck ska utvecklas till en storm.

I ETT VARMARE KLIMAT kommer vintrarna att bli mildare och nederbörden falla som regn istället för snö. Marken blir blötare och tjälad under kortare tid – eller inte alls. Detta bidrar i sin tur till att träden blir känsligare för starka vindar, alltså att risken för stormfällningar ökar i ett varmare klimat. Men sammantaget anser SMHI dock att det är för tidigt att dra några säkra slutsatser om vad klimatförändringen kommer att innebära vad gäller risken för stormfällningar i skogen. ●

Historiska stormar och oväder

Kraftiga stormar med omfattande trädfällningar har genom åren drabbat de svenska skogarna vid åtskilliga tillfällen. Inte förrän på 1880-talet finns meteorologisk statistik om vädret i Sverige, innan dess är uppgifterna fragmentariska. Här en exposé över stormar som gjort avtryck både i folkminnet och i den meteorologiska statistiken de senaste 225 åren. Källor: SMHI och Skogsstyrelsen

1795 "Det stora skogsfallet"

MAJ HADE INLETT MED ovanligt stark värme. Men den 8:de sjönk temperaturen i Svealand till bara 3 grader. Ett kraftigt regn övergick på kvällen i snö. Under natten ökade vinden till stormstyrka och det blev minusgrader. Stormen orsakade stora skador på skogarna i norra Uppland och södra Gästrikland.

På Hans Wikströms berömda väggmålning "Det stora skogsfallet" berättas att "en faselig myckenhet skog föll för starkt nordanväder med blöt snö, och mycket folck och djur woro i lifsfara: Lång tid behöftes sedan at uprödja vägar för folck och boskap. Detta skogsfall begyntes wid Hille sockens nordlig hed, och rakte 16 mil i söder; och 10 mil bredt".

1850 "Yrväderstisdagen"

TISDAGEN DEN 29 JANUARI 1850 inträffade en av de värsta väderkatastrofer som drabbat Sverige. Framför ett djupt och intensivt lågtryck som passerade österut mellan Götaland och Svealand utbreddes sig mild luft med temperaturer kring nollan under morgonen. Bakom lågtrycket slog det sedan om till mycket kraftig nordvind. Nederbörden övergick i snöyra och temperaturen föll snabbt. I Östersjöländskapen blev folk överrumplade. Ovetande om den annalkande faran hade man gett sig ut på morgonen i det lugna och milda vädret. När det sedan hastigt slog om till bitande nordanvind och snöyra var många chanslösa. Uppskattningsvis krävde snöstormen ett hundratal dödsoffer i det mest drabbade området. Skadorna på skogen är inte kända.

1872 Backalloden

DEN SVÅRA STORM som den 13 november slog till över södra Östersjön orsakade svåra översvämningar längs Skånekusten. Bland annat dränktes nästan hela Falsterbonäset. Danmark och Tyskland drabbades värst där havsnivån steg med över tre meter. Totalt omkom 271 personer och över 15 000 blev hemlösa.

1902 Julstormarna

JULEN 1902 NÄDDES SVERIGE av två svåra stormar. Den första drabbade södra Norrland på julnatten. Från Östersund rapporterades om nedblåsta skorstenar och skadade tak och från Storlien om "vindar av orkanstyrka". Natten till annandagen var det södra Sveriges tur. Rapporter från hela området talar om "stark orkan" som "avbryter stora träd och bortför skorstenar och hustak". Skogarna i trakten av Ljungby i södra Småland beskrevs se ut som "ett rågfält där lien gått fram".

1904 Nyårsstormen

DET LÅGTRYCK SOM PÅ NYÅRSAFTON nådde Skåne orsakade lika starka vindar som julstormen två år tidigare. Den nordostliga vinden nådde orkanstyrka på flera håll. Samtidigt föll stora mängder snö. Österlen drabbades framför allt av det extremt höga vattenståndet. I Ystad nådde det 169 centimeter över normalnivån, ett rekord som står sig än idag.

1931 Juliorkanen och decemberstormen

DEN 9 JULI UPPMÄTTES i Ulricehamn det lägsta lufttrycket i Sverige någonsin för denna månad, 977 hPa. Den storm som blev följden drabbade hela södra delen av landet. Juliorkanen föllde 1,2 miljoner kubikmeter skog.

Decemberstormen drabbade Uppland, Sörmland och Östergötland och föllde drygt 2 miljoner kubikmeter skog.

1932 Februaristormen

STORMEN DRABBADE FRÄMST östra Sverige och föllde totalt drygt 2 miljoner kubikmeter skog.

1943 Två stormar i mars-februari

DEN FÖRSTA STORMEN DROG IN den 19 februari och den andra den 2 mars. Främst drabbades norra Östergötland och Närke. Totalt fölldes cirka 6 miljoner kubikmeter skog.

1954 Januaristormen

UNDER JANUARI 1954 passerade inte mindre än fyra kraftiga oväder över Sverige. Det värsta var den snöstorm som slog till den 3 januari. Framförallt drabbades Gästrikland och norra Uppland där vindarna nådde orkanstyrka. Skadorna på skogen blev omfattande. I Gysingetrakten föll två tredjedelar av all mogen skog. Totalt fölldes cirka 18 miljoner kubikmeter skog.

1967 Oktoberstormen

I MITTEN AV OKTOBER strömmade kall luft ner över Norska havet mot Skottland, medan en för årstiden ovanligt varm sydvästlig luftström rädde söder därom. Det djupa lågtryck som då bildades nådde Sverige den 17 oktober och medförde stora mängder nederbörd. I till exempel Ulricehamn uppmättes 71 mm regn. Strax norr därom föll nederbörden istället som snö och bildade ett för årstiden djupt snötäcke, i Skara 20 cm. Totalt fölldes cirka 10 miljoner kubikmeter skog.

1969 Två svåra höststormar

DEN FÖRSTA SLOG TILL I SYDSVERIGE den 22 september och orsakade omfattande skador på såväl skogen, som byggnader, elnät, och telenät. Flera sjöolyckor inträffade och kommunikationerna stördes kraftigt. Tio personer omkom i stormrelaterade olyckor.

Nästa svåra oväder slog till den 1 november. Det orsakade stora skador på skogarna i mellersta och östra Svealand, i Östergötland och på Gotland.

Totalt fölldes cirka 36 miljoner kubikmeter skog i Götaland – hälften av vad Gudrun gjorde.

1999 Fyra svåra stormar på rad

I SLUTET AV NOVEMBER och i början av december 1999 drabbades södra Sverige av fyra svåra stormar i tät följd. Den första passerade den 29 november och den andra bara ett och ett halvt dygn senare.

Den tredje, och klart värsta stormen passerade natten till den 4 december. Den drabbade främst landets sydligaste del där det blåste orkanvindar längs kusterna.

Ytterligare en storm kom sedan den 17 decem-

ber. Sammanlagt föllde de fyra stormarna cirka 5 miljoner kubikmeter skog.

2005 Gudrun

SENT PÅ FREDAGSKVÄLLEN den 7 januari bildades ett lågtryck nordväst om Irland. Det utvecklades rekordsnabbt och nådde på lördagskvällen Sverige. Som vi alla vet blev Gudrun, som det döptes till, det mest förödande ovädet någonsin i Sverige.

Orkanvindarna föllde miljontals träd och lamslog stora delar av sydvästra Sverige genom stora skador på vägar, järnvägar, elnät och telefonnät. Det landskap som mötte befolkningen på söndagsmorgonen var på många håll oigenkännligt. Sju människor omkom och som mest var 415 000 hushåll utan el. Vad som skilde Gudrun från andra oväder var att det blåste orkanvindar även inne i landet. Både i Växjö och Ljungby noterades 33 m/s i medelvind och hela 42 m/s i vindbyarna.

Totalt föllde Gudrun cirka 75 miljoner kubikmeter skog.

2007 Per

DEN 14 JANUARI 2007 drog stormen Per in över södra Sverige med orkanstyrka i byarna. På Väderöarna uppmättes 30 m/s i medelvind och 38 m/s i vindbyarna. Dessa siffror överträffades senare på dagen av Hanö i Blekinge där det blåste 40 m/s i vindbyarna.

Per blåste stormvindar över hela Götaland och även i Svealand upp till södra Norrland. Totalt föllde Per 12 miljoner kubikmeter skog.

2011 Dagmar

PÅ ANNANDAG JUL 2011 drabbades norra och mellersta Sverige av stormen Dagmar. Även över land nådde den orkanstyrka i vindbyarna, bland annat i Jämtland.

Omkring 170 000 hushåll från Uppland upp till Västerbotten drabbades av elavbrott, i en del fall under flera dygn. Tågtrafiken i Norrland utsattes för stora störningar. Dagmar föllde cirka 4,5 miljoner kubikmeter skog.

2013 Simone, Hilde, Sven och Ivar

UNDER HÖSTEN PASSERADE fyra stora oväder över Sverige. Det första döptes till **Simone** och nådde Sverige den 28 oktober efter att ha orsakat stor förödelse i England. Simone drabbade främst Götaland och föllde där mellan 1,5 och 2 miljoner kubikmeter skog.

Den 16 november slog **Hilde** till. Hon tog vägen över mellersta Norrland och orsakade omfattande trädfällning. I Stekenjokk nådde medelvinden 47 m/s vilket var nytt svenskt rekord. Hilde föllde omkring 3,5 miljoner kubikmeter skog.

Sven nådde Sverige den 5 december och tog samma väg över Sydsverige som Simone. De högsta vindstyrkorna noterades i Bohuslän där det faktiskt blåste mer än när Gudrun slog till. Sven föllde knappt 1 miljon kubikmeter skog.

Ivar slog till den 12 december i mellersta och södra Norrland där han orsakade stora skador på skogarna i Jämtland, Västernorrland och Hälsingland. Ivar föllde totalt cirka 8 miljoner kubikmeter skog.

Tillsammans föllde de fyra stormarna drygt 14 miljoner kubikmeter skog.

2015 Egon och Gorm

LÖRDAGEN DEN 10 JANUARI drog **Egon** fram över södra Sverige med orkanvindar på många håll. Egon föllde omkring 3 miljoner kubikmeter skog.

Gorm nådde Sverige på söndagskvällen den 29 november. I Helsingborg slogs nytt vindrekord med orkanbyar på 36 m/s. Skogarna i Skåne, Kronobergs, Blekinge och södra Hallands län drabbades hårdast. Gorm föllde drygt 2 miljoner kubikmeter skog.

2019 Alfrida

REDAN PÅ NYÅRS DAGEN blåste det upp i Svealand. Alfrida orsakade omfattande skador på skogen och elnätet i framförallt de ostligaste delarna av Svealand samt på Gotland.

Totalt föllde Alfrida mellan 0,5 och 1 miljon kubikmeter skog. ●

Katastrofen som födde myten om Fimbulvintern

Det är förmiddag i en liten by någonstans i Sverige våren 536 e.Kr. Men fast dagen är långt framskriden råder det halvsjymning. Fåglarna är tysta. Folk står i klungor och stirrar förundrat mot den mörka himlen. Solen saknas. Bara en något ljusare del i töcknet avslöjar var den borde finnas. Det dröjde sedan nästan två år innan byborna såg solen igen. Det vill säga de som då ännu levde.

AV LARS KLINGSTRÖM

» **SÅ DRAMATISKT INLEDER** Bo Gräslund, professor emeritus i arkeologi vid Uppsala universitet, sin berättelse om den största katastrofen i Nordens historia.

– Märkligt nog finns det samtidiga vittnesmål om händelsen, säger han. Ett halvdussin bysantinska och senromerska skribenter har berättat att solen under mars månad år 536 e.Kr. fördunklades och förblev så gott som osynlig under ett och ett halvt år. Följderna blev svåra för jordbruket och matförsörjningen. Det finns också skriftliga källor som vid samma tid berättar om svält på Irland och en jordbrukskatastrof i Kina.

Men trots att källorna bedömdes trovärdiga togs uppgifterna länge inte på allvar. De första som förstod vad skribenterna berättade om var två geovetare vid den amerikanska rymdstyrelsen som insåg att det var följderna av vulkanutbrott. Numera finns övertygande belegg för denna tolkning i både de grönländska och antarktiska landisarna. Det första utbrottet tycks ha inträffat i början av mars år 536 i västra Nordamerika, det andra år 540, troligen i Mexico eller El Salvador. Ett tredje, något mindre vulkanutbrott skedde år 547, okänt var.

– Det här scenariot bekräftas också av fos-

silaträdningsserier från hela norra halvklotet, säger Bo Gräslund. De ger besked om år med extremt låg tillväxt med början 536 och fjorton år framåt.

VID SÅ STORA VULKANUTBROTT som det då handlade om slungas så kallade *sulfatiska aerosoler* i stor mängd högt upp i stratosfären högt ovan molnen. De sprids runt hela jorden och stannar de där i flera år och reflekterar solens värme uppåt med allmän nedkylning av jorden som följd. I de skriftliga uppgifterna talas om att man inte såg vad det var som skydde solen, vilket stämmer väl med det här scenariot.

Den indonesiska vulkanen Tamboras våldsamma utbrott år 1815 ledde till liknande klimat effekter i Västeuropa och östra Nordamerika. Det påföljande året beskrivs som *året utan sommar* då det rådde svår missväxt, svält och stora sociala och politiska problem. I samband med den isländska vulkanen Lakis långvariga utbrott åren 1783 och 1784 dog en tredjedel av Islands befolkning och klimatet i hela Europa försämrades. Direkt och indirekt kan utbrottet ha kostat upp till flera miljoner liv.

– Efter utbrotten åren 536 och 540 rubbades klimatsystemet på norra halvklotet. Den

genomsnittliga temperaturen i norra Skandinavien beräknas ha sjunkit med 3–4 grader och i Mellaneuropa med 2–3 grader. Vädret blev stormigt och fuktigt och oberäkneligt. Dåliga eller uteblivna somrar påverkade hela naturen, skördarna slog helt fel och ledde till massvält och död bland människorna.

POLLENANALYSER VISAR ATT det ganska öppna kulturlandskapet i Norden vid mitten av 500-talet började växa igen och fortsatte att göra så i ett par generationer därefter. Detta är en klar signal om en abrupt folkminskning, en slutsats som bekräftas av arkeologin.

– Byar, som då legat på samma platser i mer än tusen år, minskar dramatiskt eller försvinner helt vid mitten av det här århundradet. Norra Sverige och sydsvenska höglandet drabbades särskilt hårt. På många håll övergav man låglänta, fuktiga marker och flyttade gårdarna till högre belägna marker, där bebyggelsen i stor utsträckning återfinns än i dag. Det var den kanske största omstruktureringen av bebyggelsen sedan jordbruket infördes i Norden för sextusen år sedan, fullt jämförbar med byskiftena i sen historisk tid.

Rent allmänt framstår perioden 536–545 som det kallaste decenniet på flera tusen år. Åtminstone fyra–fem av dessa år har tolkats som direkt katastrofala för allt vad jordbruk heter i Skandinavien och området runt Östersjön.

– Det arkeologiska materialet tyder på att antalet människor på kort tid kan ha minskat med mellan femtio och sjuttio procent, konstaterar professor Gräslund. Utifrån beräkningar av den dåvarande folkmängden inom nuvarande Sveriges gränser kan bortåt en halv miljon människor fått sätta livet till under de här åren.

Vulkanön Krakatau, belägen mellan Java och Sumatra, hade år 1883 ett våldsamt utbrott som fick hela ön att explodera. Stora mängder stoft slungades ut i atmosfären och fick kvällshimlarna i hela världen att åren därefter flamma röda.

En av Fenrisulvens ungar slukade solen vilket enligt Eddan förbåddade världens undergång – Ragnarök. Illustration av den norsk-danske konstnären Lous Moe 1929. Han har också gjort illustrationen på motstående sida.

DENNA KATASTROF KOM SEDAN ATT leva kvar i människornas kollektiva minnen under mycket lång tid, inte minst genom att den inlemrades i den nordiska mytologin. Precis som i övriga världen fanns här en rik muntlig litteratur på prosa och dikt. Endast fragmentariska ekon av denna litterära skatt har bevarats genom Snorri Sturlasons *Eddan*.

I Eddadikten *Vafþrúðnismál* berättas om Fimbulvintern som förbåddar världens undergång – Ragnarök – och vad som då händer:

Snö yr från alla håll, det blir mycket kallt med vassa vindar. Solen har ingen verkan. Tre vintrar kommer i följd och ingen sommar emellan.

– **HÄR SÄGS ALLTSÅ I KLARTEXT ATT** sommaren uteblir två år i rad därför att solen inte har någon verkan. Märkligt nog finns alltså en nästan ordagrann överensstämmelse mellan den nordiska traditionen om Fimbulvintern och de senantika skribenter som talar om att solen är skynd två somrar i följd så att gränsen mellan årstiderna suddas ut.

– Som naturligt är i samhällen utan tillgång till vetenskapliga förklaringar, skylldes man solens och månens försvinnande på mytiska odjur. I det här fallet Fenrisulvens båda ungar: *Skall* som slukade solen och *Hate* som slukade månen.

Liknande traditioner om att solen och månen rövas bort av onda makter finns också i finsk-karelsk Kalevaladiktning. Natt och mörker råder både på jorden och i himlen, säden fryser på åkrarna, boskapen far illa och människor lider. Först efter flera år befrias sol och måne och återförs till himlen för att lysa som förr.

– Också på många andra håll på norra halvklotet finns samma sorts mytiska föreställningar om solens katastrofala försvinnande och äntliga återkomst.

Inga av dem är daterbara i sig, men likheterna är stora med vad som berättas i Eddan och Kalevaladiktterna.

DE SULFATISKA AEROSOLER SOM efter större vulkaniska utbrott slungas upp i stratosfären stan-

Krakataus utbrott inspirerade några år senare den norske konstnären Edvard Munch till sin ikoniska målning *Skriet*. *”Solen gick ned och himlen blev blodröd. Över fjorden och staden låg blod och eld-tungor som fick mig att darra av rädsla”.*

nar där under lång tid. När de om kvällarna belyses av solen snett underifrån brukar de ge upphov till blodröda och dramatiskt flammade himlar vid horisonten. De tre vulkanutbrotten på 500-talet måste ha lett till långa perioder med sådana skrämmande kvällsscener.

– Det var en sådan blodröd kvällshimmel som efter vulkanen Krakataus utbrott i augusti 1883 fyllde den norske konstnären Edvard Munch med svår ångest. Senare gav han missmodet uttryck i sin berömda målning *”Skriet”*. Hans målning illustrerar väl vad svältande människor under järnåldern kunde se. Borta vid horisonten längs Midgårds yttersta gräns i väster slingrar en jättelik, mörk orm mot en blodröd himmel. Odjuret hade gett sig på självaste gudarna så att blodet stänkte över himlen. Kväll efter kväll, månad efter månad, kom blodiga skådespelet upp som på en storbildsskärm.

EN FRÅGA SOM MÅNGA STÄLLER SIG är om en liknande serie av katastrofala vulkanutbrott kan ske i vår tid?

Bo Gräslund tror inte att detta är särskilt troligt.

– Men statistiskt står enskilda vulkanutbrott av samma kaliber som Laki 1783, Tambora 1815 och Krakatau 1883 redan för dörren, och det är illa nog. Med dagens överbefolkning och globalt integrerade ekonomier skulle de direkta och indirekta följderna sannolikt bli ofattbart stora. ●

Teori med starkt vetenskapligt stöd

– Vad som gör kopplingen mellan vulkanutbrott och den nordiska mytologins Fimbulvinter så vetenskapligt stark är att den bygger på en hel serie inbördes oberoende källmaterial, säger Bo Gräslund.

– **Händelseförloppet baseras på** vulkanologi, glaciologi, pollenanalys, dendrokronologi, arkeologi och skrifthistoria. Vulkanutbrotten fick hela samhället att skaka i sina grundvalar. Den massdöd de orsakade innebar att de överlevande inte förmådde hävda alla odlingsjordar. Istället växte de igen och skogen kunde återta de marker som brutits under tidigare århundraden.

– Gårdar och byar som lämnats öde revs inte utan stod och förföll som en spöklik påminnelse om vad som hänt. Här finns ursprunget till den mytologiska berättelsen om Fimbulvintern som föregick Ragnarök. Ända fram till 1100-talet hängde båda begreppen kvar som ett apokalyptiskt hot för Nordens människor.

Osmundvraket: Nytt ljus över järnhistorien

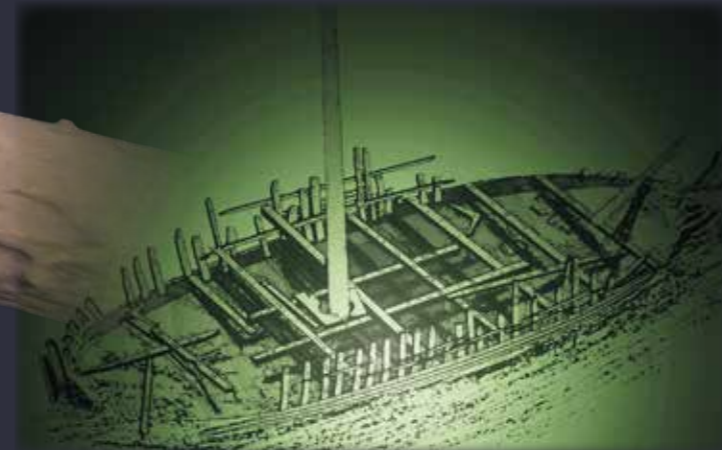
I skeppets odäckade lastrum skymtar tunnor med sitt innehåll av osmundar. Fler finns sannolikt under dem.

Kopparkitteln stod på spisen i 480 år innan den stals av plundrare.

Borden är kraftigt eroderade men spanten är intakta. Foto: Jim Hansson.

Osmundskippet vilar delvis täckt av slam. Teckning: Alexander Rauscher, SMTM.

Sannolikt såg skeppet ut så här. Kopparstick från 1647, detalj.

I december 2017 undersökte några dykare ett nyupptäckt vrak strax norr om Dalarö i Stockholms skärgård. – Nästan direkt förstod vi att det var någonting utöver det vanliga, säger marinarkeologen Jim Hansson. Det var relativt intakt, det var stort och det såg helt orört ut. Här berättar han själv om "Osmundskippet" och dess last som ger nya pusselbitar till den svenska järnhistorien.

TEXT JIM HANSSON
UNDERVATTENSFOTO JIM HANSSON OCH MIKAEL FREDHOLM

VRAKET LIGGER PÅ 30 METERS DJUP. Det är cirka 20 meter långt och nästan åtta meter brett. Det var en nästan kuslig stämning att nalkas skeppet. Stormasten står på plats och reser sig mot ytan. I byssan står en stor koppargryta fortfarande på eldstaden. En borsväng skymtar fram. Där finns textilier och skinn som kanske varit besättningsmännens kläder. Man får en känsla av hur det var ombord när skeppet sjönk – någon gång på 1500-talet som det senare visade sig.

I VRAKETS ÖPPNA LASTUTRYMME midskepps fann vi tunnor som till en början förbryllade oss. Efter flera dykningar förstod vi att de var fyllda med osmun-

dar det vill säga järn i form av små bitar om cirka 3 hekto vardera.

Men vi hittade också stångjärn. Det var en ny form av järn som hade börjat tillverkas i början av 1500-talet. På vraket finns alltså en last bestående av både det gamla ämnesjärnet, osmund, och det som senare helt skulle komma att dominera järnexporten, stångjärnet.

Ett tjugotal tunnor är synliga samt två knippen med stångjärn som ligger pryddligt placerade längs skrovet i aktern. Flera områden i vraket är täckta med sediment så det finns sannolikt fler tunnor som inte syns under slammet. På skeppets styrbordssida, akteröver, finns ett större, avlångt järnföremål. Det är cirka tre meter långt och 15–20

Jim Hansson är marinarkeolog och intendent vid Arkeologienheten, Statens maritima och transporthistoriska museer. Han är också engagerad i det blivande museet Vrak på Djurgården i Stockholm. Det skulle ha öppnats i höst, men öppnandet har skjutits fram på grund av coronapandemin.

Läs mer om det nya museet på webbsidan: vrakmuseum.se

cm i diameter. Föremålet kan vara en kammarladdad kanon. Det finns också minst åtta tunnor med annat innehåll, som i skrivande stund håller på att analyseras. Sannolikt rör det sig om tjära och möjligen vax, tran eller smör, också typiska handelsvaror vid denna tid.

SKEPPET ÄR KLINKBYGGT, det vill säga borden ligger omlott med varandra, men virket är tyvärr väldigt eroderat. På flera ställen ser skrovet mer ut som en gårdsgård. Det är bara nitraderna som finns kvar av bordläggningen. Vi har låtit analysera träet och det visade sig att skeppet är byggt av furu.

I och med att det är så svårt eroderat saknas många årsringar och ingen datering har kunnat göras på själva skeppet. Men vi har också tagit prover på två osmundtunnor. De visade sig vara tillverkade av ek och har klarat århundradena i vatten bättre. Proven visade att ekvirket hade avverkats någon gång under 1540-talet i östra Baltikum. Dessutom har en trefotsgröta i rödgods daterats till samma tid.

Skeppet har flera ålderdomliga skeppstekniska detaljer som är typiska för medeltida skeppsbyggeri. Utstickande balkar med knopp och trekantiga

jungfrur i riggen. Ett balksystem som påminner mycket om äldre skepps konstruktion. Man kan se liknande lösningar på ett av de vrak som påträffats i Kalmar och som kunnat daterats till 1300-talet. Balksystemet fungerar som förstärkning då skeppet till synes varit odäckt mellan akterbyggnaden och ett mindre utrymme i fören.

Osmundskippets stormast är förskjutet akteröver, vilket först fick oss att tro att hon bara haft två master. Fockmasten ligger utrasad snett ut på boten bredvid bogspröten. I änden av masten kan man se urtag för en blockskiva som använts för att hissa och hala råseplet. Men vid senaste dykningarna, i april 2020, så hittades vad som kan vara en tunn mesanmast, det vill säga en aktermast. Den har i så fall suttit högre upp i skrovet i överbyggnaden

Den här ektunnan som varit fylld med osmundjärn hittades i vrak utanför Gdansk.

Osmundskippet plundrat

Precis när det här numret av Tidender skulle tryckas meddelade Jim Hansson att man upptäckt att Osmundskippet hade plundrats. Bland annat hade den kopparkittel som i nästan ett halvt årtusende stått på eldstaden i byssan försvunnit.

– Som tur är hade vi fotograferat det mesta. Men visst är det tråkigt att sådant här ska behöva hända. Tyvärr är det inte helt ovanligt. Det finns internationella ligor som ägnar sig åt sånt här, men det är svårt att komma åt dem.

från 1647. På Riddarfjärden ligger där två större skepp, som båda har stormasten förskjutet mot aktern, precis som på Osmundskippet.

Vi planerar för fler undersökningar av vraket, men att både i nationsbyggandet och

i aktern och skeppet har då haft tre master.

VI TROR ATT DEN HÄR TYPEN av skepp byggdes under en relativt kort period och konkurrerat med de tyska koggarna. Storleken är snarlik, men koggarna hade bara en mast. I arkiven kallades de största handelskeppen för "holkar". Kanske är det ett sådant skepp vi hittat? Däremot är det oklart hur en holk såg ut eller om det bara var en allmän benämning på de största lastskeppen under slutet av 1400-talet och första hälften av 1500-talet.

Osmundskippet verkar vara byggt i en övergångsperiod där äldre medeltida och nyare konstruktioner integrerats med varandra. Alltså på samma sätt som det var med lasten av järn. Man kan få en uppfattning om hur det kan ha sett ut om man tittar på ett kopparstick över Stockholm från 1647. På Riddarfjärden ligger där två större skepp, som båda har stormasten förskjutet mot aktern, precis som på Osmundskippet.

Det planerar för fler undersökningar av vraket, men att både i nationsbyggandet och

OSMUND-SKEPPET ÄR UNIKT. Tidigare har bara två vrak med osmundlaster hittats i Östersjön, ett utanför Gdansk och ett i närheten av Rügen. I samband med bygget av den ryska gasledningen påträffades ytterligare ett vrak. Men det ligger på 140 meters djup och har bara besiktigats med en undervattensrobot.

Det nyfunna Osmundskippet är därför en exceptionell tidsbärare och ett viktigt forskningsobjekt som kan berätta om järn och järnexport över Östersjön. Det finns många frågor att besvara: Hur stor andel utgjorde de svenska varorna? Vilka kvaliteter exporterades? Fanns det ett samarbete? Hur såg skeppen ut? Osmundskippet kan utan tvekan bidra med pusselbitar.

SEN SKA MAN INTE GLÖMMA ATT utan det svenska virket hade det varit svårt att bygga så stora och konkurrenskraftiga skepp. Och utan skogen skulle den järnhaltiga malmen i den svenska berggrunden inte ha kunnat utvinnas och göra Sverige till Europas största leverantör av högklassigt järn. Osmundskippet står som en symbol för den tid då Sverige på allvar började dra nytta av sina naturgivna råvarutillgångar och gå in i ett nytt historiskt skede. ●

Osmundjärn

– viktig handelsvara på medeltiden

Järn var Sveriges viktigaste exportvara och skeppades som "osmundar" till länder som Tyskland och England. Men fram till helt nyligen var det oklart vad en osmund egentligen var. Idag vet vi bättre.

AV GERT MAGNUSSON

UNDER 1100-TALET växte Hansan fram och tog efterhand över all handel på Östersjön och Nordsjön. En del av dess handel byggde på vikingatida strukturer. Framförallt gällde det handeln på Ryssland och Novgorod. Viktiga varor var bivax till kyrkornas alla ljus, fisk från Norge, spannmål, sågade trävaror, koppar och – järn.

Järnet handlades på den tiden företrädesvis i form av så kallade "osmundar". Den första gången vi möter begreppet är i England år 1279 där det omnämns som järn importerat från Sverige. Senare blev osmundjärn ett allt vanligare begrepp i de dåtida hamnstädernas tullistor.

Osmundjärnet exporterades från Sverige i tunnor med en vikt av cirka 135 kilo. I Stockholm kontrollerades och handlades järnet på Järntorget där järnvägen låg. Därifrån rullades tunnorna ned mot Skeppsbron där de lastades ombord på skeppen för vidare transport till hansestäderna runt Östersjön och Nordsjön.

ATT JÄRN UNDER MEDELIDEN VAR Sveriges viktigaste exportvara har

Gert Magnusson är arkeolog och var i många år verksam vid Riksantikvarieämbetet. Han är en av landets främsta experter på medeltida järnframställning och är välkänd i Skogshistoriska Sällskapet som ledare för flera exkursioner.

länge varit ett väl dokumenterat faktum. Men vad begreppet "osmundjärn" egentligen stod för var något som diskuterades livligt bland historiker och arkeologer ända fram till för bara några decennier sedan.

Sedan stångjärnet så gott som helt slagit ut osmundjärnet på 1600-talet försvann begreppet ur de historiska dokumenten. Ingenstans gavs något entydigt svar på vad som menades med en osmund. Och det fanns olika sätt att tolka de medeltida skrifterna på. Det som efter hand blev mer intressant att bringa klarhet om var hur en osmund kunde ha sett ut.

En forskningskommitté vid Jernkontorets bergshistoriska avdelning tog sig an frågan i början av 1970-talet. Man pekade på några forskningsvägar som kunde ge svar. Det kunde vara arkeologiska undersökningar av hyttplatser i Bergslagen. Eller att söka efter medeltida förlista skepp med järnlaster. Slutligen också en systematisk genomgång av svenska museisamlingar för att se om man där kunde hitta ledtrådar.

EN VIKTIG FYNDPLATS VAR den medeltida Lapphyttan i Karbenings socken i Västmanland. Den började grävas ut på 1970-talet. Bland annat fann man ett 30-tal små bitar av järn, alla vägande omkring tre hekto – osmundar. De låg i en byggnad som tolkades som en järnbod, men hittades

Vid utgrävningarna av Lapphyttan hittade man också just den yxa som osmundarna huggits fram med. Yxan har en karaktäristisk skada i sin egg och som tydligt gjort avtryck i en av de samtidigt funna osmundarna.

Foto: Kenneth Sundh

också vid några smideshärdar. Det storartade med Lapphyttan är att i fyndmaterialet kunde man följa den medeltida vardagen och hela processen från malm till färdigt osmundjärn. Här fanns ruinerna av en masugn, där man tillverkat tackjärn. Detta smältes sedan om för att minska dess kolhalt. Resultatet blev smidbart järn som i nästa steg höggs till osmundar. Detta stämde väl med beskrivningar från 1600-talet om hur osmundar höggs upp med yxa ur ett stycke, fortfarande glödande och mjukt tackjärn. Samma typ av fynd finns också vid Hyttehamn norr om Karlsborg. Där påträffades en yxa och fyra osmundar i direkt anslutning till en osmundhärd.

ANDERS WALLANDER, LÄNSSTYRELSEN i Jönköping, gjorde en betydande studie och registrerade drygt 400 medeltida klimpjärn med tydliga huggspår. Efter fynden i Lapphyttan och Hyttehamn fann han också motsvarigheter från arkeologiska undersökningar över hela landet. Han har registrerat totalt 60 platser med osmundar. Sammanlagt har han vägt och mätt 428 osmundar, vilket nästan motsvarade innehållet i de dåtida tunnor som osmundarna transporterades i. Fynden fanns spridda från Ångermanland i norr till Falsterbo i söder. Många fynd gjordes i städer, från Nya Lödöse i väster

Hansan etablerades vid mitten av 1100-talet av ett antal nordtyska städer. Det var ett förbund som bedrev handel runt Nord- och Östersjön. Birger Jarl slöt avtal med hansestaden Lübeck redan 1251. Den ökande handeln, både importen av eftertraktade varor och exporten av bland annat järn, gjorde att Stockholm snabbt utvecklades till Sveriges största stad. Förutom nu vid Dalarö, har fynd av osmundar tidigare gjorts bara utanför Rügen och Gdansk.

till Visby i öster, de flesta dock i Mellansverige. Merparten av fynden är från perioden 1200-1500, men det finns också osmundar som kunde dateras till så sent som 1700-talet.

Alla osmundarna är slående lika oavsett var de har påträffats eller från vilken tid de härstammar: Halvmånformiga, ovala, rektangulära eller triangulära. Ofta syns huggmärkena efter den yxa som använts för att hugga upp dem. De flesta vägde den stipulerade normalvikten på ca 280-300 gram.

DEN TREDJE VIKTIGA KATEGORIN AV fyndmaterial har varit de fåtaliga skeppsvrak som man funnit genom åren. Under senare år har de omfattande arbetena med gasledningen på Östersjöns botten och muddringar i hamnar blottlagt ett flertal skeppsfynd. De ger anledning att påminna om vad Johan III år 1575

skrev till sin fogde i Kalmar som övervakade slottsbygget där:

... wij haffwe förstådt, att i thenne hösth skall eett Skepp ware Strandett under Ölanndh, ther på en hoop både Osmundz och Stångejärnn waridt haffwer, och nu bärgett är, Therfore hafve wij så latidt handle medh them som samme järnn tilhörer, att the wele försträckie Oss ther aff så mykiith wij kunne haffve behoof, både till Callmare och Borgholms byggninger ...

Det handlade alltså om ett skepp, nästan samtida med det nu funna Osmundskeppet i Stockholms skärgård, som också var lastat med osmundar och stångjärn (se föregående uppslag). När vi så småningom får resultaten av studierna om Osmundskeppet och dess last kommer vi att få viktiga pusselbitar om det under så lång tid gäckande begreppet osmund. ●

Den välkända Vädersolstavlan i Storkyrkan i Stockholm målades 1535 och är alltså samtida med det nyligen funna Osmundsvraket. Det är den första verklighetstrogna avbildningen av staden. I förgrunden syns Riddarfjärden. Stockholm var på medeltiden den viktigaste utförselhamnen för järnet från Bergslagen. Det vägdes i våghuset vid Järntorget, en av de dåtida Sveriges viktigaste marknadsplatser. På delförstoringen ser man stångjärn som står uppresta mot husväggen i väntan på utskeppning. På det forna våghusets plats ligger idag Gamla Riksbankshuset.

Hantverksmässig tillverkning

Begreppet osmund har oklart ursprung. Däremot är det väl känt från medeltida dokument. Det är en hantverksmässig metod som användes från 1100-talet till 1500-talet för att göra järn smidbart. Tackjärn värmdes på en härd av träkol samtidigt som man blåste in syre i härden. Syftet var att sänka kolhalten i järnet. Resultatet blev en järnklump, som medan den ännu var glödande varm kunde huggas i mindre bitar – osmundar. Ibland kunde det glödande järnet hällas ut på marken till en glödande järnkaka som innan den svalnade helt kunde huggas upp till osmundar. Enligt de regler som gällde skulle osmundarna ha en enhetlig vikt av 280-300 gram. De transporterades och exporterades i ektunnor, också de av enhetlig storlek och vikt, 135 kg.

Vid Nya Lapphyttan har en rekonstruktion av multimmermasugnen från den utgrävda platsen från Lapphyttan uppförts. En grupp forskare och studenter arbetar där varje sommar med att framställa järn med medeltida metoder.

I en bädd av glödande träkol "färskas" tackjärnet för att sänka dess kolhalt. Sen huggs det till osmundar med yxa.

Artikeln bygger på den nyutkomna boken *Kockor – skogsbrukets glömda hjältar*. Läs mer om boken på nästa uppslag.

Kockorna gjorde livet drägligare för de norrländska skogsarbetarna

Ruth Westberg, kocka i Kevelbäckskojan, Rismyr 1942, där hon lagade mat åt tio män. Järnspisen, i knähöjd, har monterats i den öppna spisen. Jamtlis fotosamlingar.

Berättelsen om skogsarbetet i norra Sverige har alltid handlat om män. Män som klarade det hårda arbetet i skogen under kalla vintrar och som bodde i primitiva kojor månader i sträck, långt borta från hem och familj. Mindre kända är de kvinnor som så småningom gjorde livet i kojor och baracker drägligare. I en ny bok lyfts nu resultaten av en stor forskningsstudie om kockornas viktiga roll i skogsbruket fram.

AV LARS KLINGSTRÖM

Åsele vid sekelskiftet 1900. Innan avverkningen kunde påbörjas måste en koja byggas. För att så snabbt som möjligt komma igång med avverkning byggdes den fort och till lägsta möjliga kostnad. Resultatet blev därefter. Västerbottens museum.

» **ARBETSFÖRHÅLLANDENA FÖR** de svenska skogsarbetarna var länge mycket dåliga. Ofta fick de inleda arbetet på en ny avverkningsplats med att fälla träd och själva bygga en timmerkoja för att ha någonstans att bo. Standarden blev därefter. Inga fönster. Jordgol, träbriksar och eldpall. Röken släpptes ut genom ett hål i taket. Arbetet i skogen pågick från gryning till skymning. När man kom tillbaka till kojorna fram på sena eftermiddagen var den helt utkyld. Någon i laget gjorde upp eld. Var och en lagade sedan sin egen mat. Det blev trångt både runt eldpallen och på den, när alla, hungriga efter dagens slit, hanterade sina stekpannor och kaffepannor. Maten bestod ofta av kolbullar med fett amerikanskt fläsk, nedsköljt med stora mängder kaffe.

VID SEKELSKIFTET 1900 började man uppmärksamma de usla förhållandena för de norrländska skogsarbetarna. Socialstyrelsen genomförde undersökningar som ledde fram till bestämmelser om framförallt hur kojorna skulle byggas. Träggolv istället för jordgolv och minst ett fönster. Samtidigt började man också diskutera skogsarbetarnas kosthållning. Flera läkare presenterade studier som visade att den ensidiga och vitaminfattiga kosten orsakade magproblem.

Allt fler vittnade om missförhållandena

för dem som arbetade i skogen. Det handlade inte bara om dålig arbetsmiljö utan också om att det påverkade arbetsprestationen. Fram på 1920-talet blev skogsarbetarnas levnadsförhållanden en nationell fråga. Medicinalstyrelsen och Socialstyrelsen genomförde flera utredningar och resultaten presenterades i Statens offentliga utredningar (SOU) 1933. Där konstaterades att bättre levnadsstandard, diet och hälsa skulle uppnås för skogsarbetarna genom att införa gemensamma hushåll på avverkningsplatserna och anställa kockor som skulle svara för mathållningen.

KOCKOR HADE I NÅGRA LÄN sporadiskt börjat förekomma redan i slutet av 1800-talet och början på 1900-talet. Vid mitten av 1930-talet började kockasystemet tillämpas överallt.

Att det dröjde så länge ansågs framförallt ha berott på vem som hade ansvaret för kojorna vid avverkningsplatserna. Länge ålåg det körarna att uppföra dem. Genom skogshärbärgeslagen från 1920 fördes ansvaret istället över till arbetsgivaren, vilket tvingade fram allt bättre kojor. Nu kom det också

Forts. på nästa sida

”Ja ha kojor i minne och he fanns inge dass. Dem hadd spike opp en slane mellan två träd. Och jag har tänkt på... om dem hadd barka den, då hadd man väl trille över (skratt), så den var nog obarkad. Men en femtonåring tog ju allt me en klackspark, men nog grint ja i hemlighet så att int pappa skull si att ja grina.”

IRMA SJÖLUND, HOLMTRÄSK.

”Det är det absolut jobbigaste jobb jag nåsin har haft, och jag skulle aldrig komma på tanken att lova bort mina egna döttrar till något liknande. Jag förstår inte att mamma gjorde det. Hon måste ha haft en väldig tilltro till mig. Och hon gjorde det utan att ha fråga mig först.”

GUNDA SANDBERG, BALFORS, BJURHOLM.

”Eldpallen var mitt på golvet, det var enda uppvärmningen. Spisen var på baksidan av eldpallen, där lagade jag mat. Jag sov i ett av hörnen. De hade köpt ett tyg som de spände runt sängen. Men då hade de köpt för lite tyg som bara räckte till kanten på sängen så jag vågade inte sätta ner mina bara ben. Jag fick sitta i sängen och klä på mig. I en annan koja hade de satt masonit runt sängen som huggarna gjorde titthål i. Inte brydde jag mig om det.”

MIMMI LARSSON, HOTING.

Kvällskaffe i Svedjevallekojan, Älvros, Härjedalen 1943. Per Andersson, Helmer Jonsson, Henry Mattsson, Per Olsson, Karl Eskilsson, Erland Eskilsson och kockan Siv Pålsson. Jamtlis fotosamlingar.

baracker i olika storlekar. En del av dem var till och med möjliga att flytta mellan avverkningsplatserna.

I och med kockornas inträde i skogen och införandet av gemensam mathållning ersattes de primitiva eldpallarna med järnspisar. De gjorde det möjligt att laga riktig mat på ett helt annat sätt än tidigare och var också en förutsättning för att kunna baka bröd i kojorna.

MED KOCKOR SOM HADE SINA arbetsuppgifter i barackerna kunde dessa också hållas varma dagtid. För huggare och körare var det en enorm standardhöjning att efter en intensiv arbetsdag komma ”hem” till en uppvärmd boning med maten på bordet, istället för en utkyld koja. Men barackerna var oftast dåligt isolerade mot kyla. Nattetid och efter helger, då ingen eldade i kaminen, kunde temperaturen sjunka rejält.

Det var kockans uppgift att sköta den gemensamma mathållningen och hushållet för arbetslagen. Hon hade ansvaret att beräkna och planera inköpen av matvaror och att göra en veckomatsedel. Det var viktigt med rejäla portioner åt de hårt arbetande männen. De drog igång i gryningen och fortsatte så länge det var ljus nog. Skogsjobbet var ackordsatt och man

Jag har jobbat i skogen många vintrar och bott i koja utan hushållerska och blev nästan förstörd i magen av olämplig och hårdsmält mat. Man kommer in till middag och är hungrig. Det står sju, åtta man runt spisen med var sin stekpanna och där finns redan fyra, fem kaffepannor. Alla äro vi lika hungriga och alla ha vi lika bråttom. Det blir till äta något så fort man kan.

SKOGSARBETARE, CITAT I STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR (SOU) 1933.

ville hinna med så mycket som möjligt. Men kockan var den som vaknade först och somnade sist!

NORMALT STEG HON UPP FÖRE klockan sex, men ibland så tidigt som vid fyrtiden. Hon skulle få fart i järnspisen för att koka kaffe och gröt innan manskapet skulle ut i skogen. Vid sjutiden stod frukosten klar. När skogsarbetarna sedan dragit iväg till skogen kunde kockan diska och sköta sin egen hygien. ”Det kunde man ju bara göra när man var ensam i kojans”, berättar en av kockorna.

Om avverkningen låg långt borta kunde manskapet få matsäck med sig, annars kom de tillbaka runt elvatiden för ett stadigt middagsmål, oftast bestående av två rätter. Sen blev det tid för kockan att diska och städa. Vid fyra-femtiden på eftermiddagen var arbetsdagen i skogen slut och då serverades aftonmaten. Efter att den intagits hände det att kockan kunde få hjälp med disken från någon av männen. Männen turades också om att bära in friskt vatten och bära ut slaskvatten.

På kvällskvisten ägnade sig männen oftast åt redskapsvård. Det var viktigt att hålla sågar och yxor i gott skick för att arbetet skulle gå bra. Innan det var dags att törna in, vid niotiden, serverades ett lättare kvällsmål, ofta kornmjölsgröt. Men kockans arbetsdag slutade inte där.

Ibland hade hon mer disk att ta hand om och inte sällan mat att förbereda inför nästkommande dag.

FÖR ATT SKOGSARBETARNA SKULLE orka med sin fysiskt tunga arbetsdag gällde det att de fick i sig rejäl, och helst näringsriktig mat. Här hade kockan en stor utmaning med tanke på förutsättningarna. Speciellt under 1940-talets ransoneringar gällde det för dem att verkligen hushålla med allt.

Mathållningen i kojans bestod av rejäl husmanskost och väl tilltagna portioner. Det fick hellre bli en matbit över än tvärtom. Den äts snabbt upp vid kommande måltid. Att slänga mat var otänkbart.

Överlag var skogsarbetarna mycket nöjda med sina kockor som fick ta emot många lovord för sina insatser.

BEROENDE PÅ HUR MÅNGA som ingick i kockalaget fick kockan en bestämd summa pengar per man och dag eller per månad. Kockalönen har varierat mycket mellan de intervjuade kvinnorna – allt från 1 krona per dag och man till 60 kronor per man i månaden. Gemensamt för de flesta är att de upplevde sig vara välbetalda. Många hade tidigare arbetat som hembiträde eller piga och den lönen var betydligt mindre. Det var heller inte ovanligt att unga flickor här tjänade sina första egna pengar.

Dag	Frukost	Middag	Aftonvard	Kvällsmat
M	Fläsk och potatis	Grönsaksoppa Mannagrynspudding	Kokt salt sill m. smör och potatis	Gröt och mjölk
Ti	Pytt i panna	Rotsaksstuvning m. fläsk Sagogrynsoppa	Tjockmjölk Bröd	"
O	<i>Fläsk soppa och potatis a frossa</i>	Malda loverbiffar Äppleoskrän	Vitkålsgryta med köttfärs	"
Te	Pölsa	Ärtor och fläsk Pannkaka	Inlagd sill och potatis, Långmjölk	"
F	Potatis och fläsk	Sillbullar och potatis Mannagrynsvälling	Ärtpuré	"

Veckomatsedel från 1940-talet. Stadig frukost för att man skulle stå sig fram till klockan 11 då middagen serverades. Efter arbetsdagens slut vid fyra-, femtiden, en stadig aftonvard och slutligen kvällsmat innan läggdags. Om avverkningen låg långt från kojans ersattes middagen med matsäck.

De intervjuade kvinnorna är eniga om att arbetet som kocka mestadels var tungt och besvärligt, men att det samtidigt innebar en hög grad av självständighet. Istället för att arbeta som hembiträde åt en fru som bestämde allt, upplevdes arbetet i skogsbarackerna som väldigt fritt. Många fick bättre självförtroende, både av att klara själva arbetet men också på grund av all uppskattning de fick.

PÅ DEN HÄR TIDEN FANNS DET INGENTING som kallades fritid men någon gång kunde det bli en ledig stund över för handarbete eller en bok. Några kockor berättar att de ibland skidade ut till männen i skogen för att hälsa på och bjuda på kaffe med dopp. **Eila Nilsson** från Svenstavik som kockade 1955, berättar hur hon brukade gå till en sjö i närheten av kojans och fiska abborre och gädda som hon sedan tillagade till männen.

Något nöjesliv att tala om var av naturliga skäl inte möjligt, men ibland kunde det bjudas gratis underhållning i form av sång och musik. **Inga-Brita Hagstedt**, Björksjön, Sollefteå, som kockade 1948, minns att flera av karlarna i ”hennes” koja hade fiol, gitarr och dragspel med sig. Och **Gerd Persson** från Lidträsk, kocka 1955, berättar om samen som brukade titta förbi ibland och underhöll med verser om manskapet och kockan. Om kvällarna var det annars vanligt med kortspel och att männen berättade roliga historier för varandra – inte alltid helt rumsrena.

Under skogsbrukets moderniseringsprocess på 1950-talet utvidgades vägnätet i Norrland. Istället för att bo i koja kunde skogsarbetarna åka personalbuss fram och

Nästan som hemma. Nylagad mat, gardiner i fönstren och en pratstund på maten. Kockornas inträde i skogsarbetarvärlden var ett standardlyft av stora mått. Skogsmuseet i Lycksele.

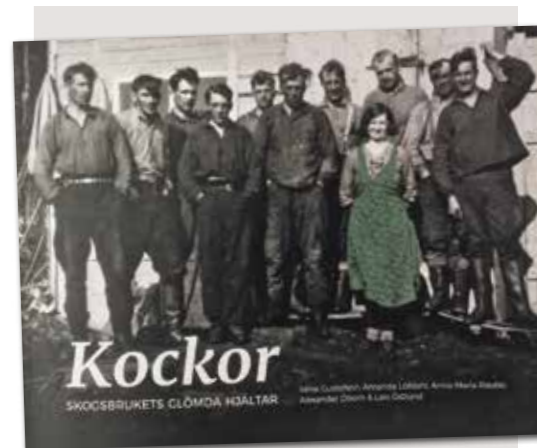
tillbaka mellan hemmet och arbetet i skogen. Då hade de matsäck med sig och behovet av kockor i skogen försvann.

NÄR DE TIDIGARE KOCKORNA nu blickar tillbaka uttrycker de ofta att kockalivet gav dem nyttiga och lärorika erfarenheter. Det är en uppfattning som delas både av dem som ser kockalivet som en trevlig period i sina liv och de – faktiskt få – som vantrivdes. De flesta vidimerar att de blev mer självständiga, fick större självförtroende och lärde sig planera och ta ansvar. Många av kvinnorna uttrycker också att de kände sig inkluderade i en positiv gemenskap där de var högt uppskattade och respekterade. ●

”Jag jobba från klocka fyra, för då steg körarna opp. Då gjort dem upp eld i järnspisen i köket. Jag låg under taket, och så rökt de in så då vakne jag till att jag höll på att kvävas utav röken och hopp in i kläa och så skulle jag fortsätta att elda under kaffepanna ...”

BIRGIT FLODIN, SORSELE.

Ett projekt som lyfter fram kvinnans roll i skogsbruket

Boken **Kockor – skogsbrukets glömda hjältar** är resultatet av ett flerårigt forskningsprojekt, finansierat av Skogssällskapet och som genomförts av SLU och Skogsmuseet i Lycksele. Syftet har varit att bredda bilden av norra Sveriges skogshistoria till att också omfatta kvinnornas roll.

Projektet har framförallt handlat om att intervjua kvinnor som tidigare arbetat som kockor i skogsbruket men också om att sammanställa material från olika arkiv. Ett trettiotal intervjuer med före detta kockor i åldern 75 till 101 år bosatta i Norrbottens, Västerbottens, Väster- norrlands och Jämtlands län har genomförts.

Projektet har resulterat i en vetenskaplig rapport och uppsatser vid SLU och Umeå universitet. Förutom boken om kockorna har också en film producerats. En viktig del av projektet har varit de (välbesökta) föredrag som arrangerats på flera platser i norra Sverige.

Projektgruppen har bestått av fem personer: Jägmästarstudenten **Amanda Löfdahl** skrev sitt examensarbete om kockor år 2017. Det byggde till stor del på intervjuer med före detta kockor. För detta arbete belönades hon med Skogshistoriska Sällskapets Örtug år 2018.

Lars Östlund, professor i skogshistoria vid SLU och **Anna-Maria Rautio**, skoglig doktor med inriktning på skogshistoria, har stått för den vetenskapliga ledningen och skrivande.

Irène Gustafson och **Alexander Öbom**, tidigare anställda vid Skogsmuseet i Lycksele, har bidragit med textskrivning, redigering och ytterligare intervjuer med tidigare kockor.

Intresserad av boken?

Boken om kockorna kan köpas från Skogsmuseet i Lycksele. Boken är rikt illustrerad och mycket lättillgänglig. För de många idag som har en mor, mormor eller farmor som en gång kockade i de norrländska vinterskogarna ger den perspektiv på vad de var med om. Den finns också på andra museer i norra Sverige samt på Akademibokhandeln i Umeå.

Antal sidor: 132. **Format:** 222 x 264 mm. **Beställ direkt från:** Skogsmuseet i Lycksele.

Telefon: 0950-177 40

E-post: skogsmuseet@lycksele.se

Pris: 220 kronor plus porto 79 kronor.

Den andre juli 1917 träffade Lisa den stilige skogshuggaren Godfrey Lillich (högst upp på lasset). Tre dagar senare gifte de sig. Bilden är intressant också ur andra perspektiv: Hur bar man sig åt för att få upp den väldiga stocken på kärran? Och hur klarade hästarna att dra den med dess smala hjul?

När skolflickan Lisa Furberg (1898–1984) skrev sin målande uppsats om trädplanteringsdagen utanför järnvägsknuten Jörn i Västerbotten, hade hon ingen aning om att skogs- och sågverksarbetare i Nordamerika skulle komma att bli en del av henne livsöde. Bara 13 år gammal fick hon 1911 följa med en av emigrantbåtarna västerut.

AV LARS NORDSTRÖM

Lisa skrev sin skoluppsats om skogsplantering 1910

» **DET VAR FÖRÄLDRARNA SOM** bestämde att sända iväg sin äldsta dotter. Varför de fattade beslutet vet vi inte, men med stor sannolikhet var det av samma skäl som för de flesta emigranter: dålig ekonomi och svårigheter att försörja familjen. Hon fick följa med en annan familj med uppgift att arbeta som deras barnflicka. De pengar som hon på det sättet tjänade skulle skickas hem till föräldrarna. Amerikabiljetten finansierades med lånade pengar. Det tog henne sedan två år att betala av biljettpengarna. Sedan var hon äntligen fri att fatta egna beslut om sitt liv.

HON FLYTTADE GRADVIS VÄSTERUT och kom 1916 till Vancouver i British Columbia. Där bestämde hon sig för att fortsätta vidare till USA. Efter en kort tid i Seattle gick färden till Portland i Oregon, där hon hade två barnsvänner från Jörn. Väninnorna Ebba och Anna, som då redan var gifta, rådde henne att söka arbete i ett skogshuggarläger, och så blev det. Hon började som servitris i matsalen i ett läger utanför Longview i Washington, en då snabbt växande sågverksstad på den norra sidan av Columbiafloden inte långt från Portland.

På en dans den andra juli 1917 möter hon den stilige skogshuggaren Godfrey Lillich, en amerikan född i området, och det blir kärlek vid första ögonkastet. Tre dagar senare är de gifta. Men äktenskapet blev kanske inte riktigt som hon tänkt sig. Godfrey var ofta borta på arbete och relationen med svärmodern – som uppfattar Lisa som ”another damn dumb Swede” – var inte lätt.

DEN FÖRSTA SONEN FÖDS 1922, och den andre 1929, just som depressionen drabbar USA. Svårigheterna tornar upp sig. Lönerna rasar och jobben är få. Huset de bor i brinner ner till grunden och ett par år senare gör de konkurs och förlorar marken där huset ståt. Komplikationerna blir till slut för många och för svåra, och 1939 skiljer de sig. Två år senare gifter hon om sig med Godfreys bror Henry, som är sågverksarbetare. Det äktenskapet varar till Henrys fränfalle 1955.

Lisa besökte Sverige och Västerbotten en gång i sitt liv efter utvandringen; det var när andra världskriget hade tagit slut. Hon dog 1984 i staden Lebanon i Oregon. Hennes aska delades lika i de båda brödernas enskilda gravar. ●

Lisa Furberg hos fotografen i Portland, sannolikt vid slutet av 1910-talet.

Lars Nordström, tidigare bosatt i Oregon under tre årtionden, har bland annat skrivit boken ”Skogshuggarna i Fjärran västerns skogar”. Han har också översatt svensk-amerikanen Emil Engströms bok ”Med yxa, såg och penna”, som Skogshistoriska Sällskapet tidigare erbjöd sina medlemmar att köpa.

En färd till en skogsplantering
I våra trakter är det icke vanligt att plantera barrskog. Men för några dagar sedan planterades sådan på ett ställe norrut vid banan. Då tänkte vi skolbarn att nog skulle det vara roligt att följa med och se på. Några gossar fingo också följa med för att hjälpa till. Men hur skulle det gå för oss? Ja, vi fingo också av vår lärare löfte om att lämna Klockan nio på morgonen den tolfte maj när alla matsäck med oss.

En färd till en skogsplantering

I våra trakter är det icke vanligt att plantera barrskog. Men för några dagar sedan planterades sådan på ett ställe norrut vid banan. Då tänkte vi skolbarn att nog skulle det vara roligt att följa med och se på. Några gossar fingo också följa med för att hjälpa till. Men hur skulle det gå för oss? Ja, vi fingo också av vår lärare löfte om att fara. Klockan nio på morgonen den 12 maj marscherade vi iväg. Vi hade alla matsäck med oss, ty vägen är lång. Stället dit vi styrde våra steg är beläget ungefär fem kilometer från Jörns station, norrut vid banan, på västra sidan om densamma. Trakten är en hed, som för 10 eller 11 år sedan härjats av skogsbrand.

Vädret var mycket vackert när vi foro. Solen strålade från en molnfri himmel, fåglarna kvittrade och sjöngo i trädkopparna, ja, allt var liv och lust och vi voro också på mycket gott humör. Ibland gingo vi ned från banan och vilade en stund, och så fortsatte vi vår färd. Några av våra skolgossar togo av sig sina skor och strumpor och gömde dem, tills vi skulle komma tillbaka, och så gingo de barfot.

När vi gått ungefär halva vägen, kommo vi till en banvaktstuga, i vilken bor en banvakt, som heter Pettersson. Där stannade vi och sjöngo några sånger, medan en gammal vänlig gumma hörde på oss. Efter en stunds vila, fortsatte vi färden. När vi gått ett stycke, kommo vi till en å, som kallas Vällingbäcken. Trakten omkring denna bäck är mycket vacker, och vi beslöt då att, någon dag, när det skulle vara riktigt vackert väder, skulle vi fara hit och hålla skola en hel dag. När vi passerat förbi denna härliga trakt, kommo vi till en gräsbeväxt lunda. Där vilade vi en stund medan ett tåg gick förbi, och så togo vi fram våra matsäckar och åto.

När vi så spiset vår enkla frukost fortsatte vi igen. Snart voro vi framme. De som sådde skogen voro 24 gossar. Ledare

voro 3 kronjägare. En del pojkar hade en hacka med vilken de grävde upp jorden. Efter dem kommo andra, som hade små påsar fästa medelst band kring halsen. I påsarna voro frön, vilka såddes i gropar, som voro uppgrävda med hackorna. Fröet, som såddes, kostar 20 kr kilogrammet. Skogen såddes i rader med 1 m till 1½ m mellan varje plantering. Alla skolbarn fingo också så eller plantera. Det skulle vara roligt att komma dit på 30 eller 40 år till, och se den skog vi själva planterat, som då är nästan fullväxt.

När kl. var ungefär 12, slutade vi med sådden och gingo ett stycke norrut till en banvaktstuga där banvakt Eskilsson bor. Här sjöngo vi några sånger, medan de övriga skogsplanterarna åto sin middag. Så blevo alla skolbarn inbjudna till Eskilssons på mjölk. Gårdsplanen runt kring stugan är beväxt med gräs. Några buskar och björkar finnas där också. Under tiden vi voro där, lekte vi flickor ”Sista paret springer ut”. Gossarna lekte med att brottas. Vi fingo också besök av en Jägmästare med fru, som kom hit för att se. Medan vi voro här passerade ett tåg förbi.

Nu var det tid för oss att börja marschera i väg hem. Snart voro vi tillbaka hos Pettersson, där vi stannade och vilade. Om en stund fortsatte vi igen. Vägen hem gick ganska fort, men trötta blevo vi. Ju närmare station vi kommo, dess tröttare blevo vi. Kl. 3 kommo vi tillbaka till skolan. Här togo vi våra läxböcker, och så gingo vi hem. Nog voro vi trötta men desto bättre smakade maten. Vi ångra icke den färd, vi gjorde till skogsplanteringen.

Elisabeth Furberg

Mycket bra!
Sammetsgromit
arbete!

Skogsplantering på 1910-talet. Bild: Digitalt museum. Därifrån är också bilden på järnvägslinjen hämtad.

Skogshistoriska Sällskapetets styrelse:

– Vi tror på värdet av att lyfta fram skogens betydelse genom tiderna

Våra namn finns i varje utgåva av Tidender och av årsskriften. Men vilka är vi egentligen? Och varför har vi engagerat oss i Skogshistoriska Sällskapet? Här berättar vi i styrelsen lite mer om oss själva. I nästa nummer är det de regionala kontaktpersonernas tur.

AV LARS KLINGSTRÖM

» SKOGSHISTORISKA SÄLLSKAPET HAR FUNNITS sedan 1990. Initiativet till dess bildande togs av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, KSLA. En starkt drivande kraft var professor Lars Kardell, SLU, som också idag fortsätter att med samma glöd frilägga bit för bit av den svenska skogshistorien. Samma engagemang präglade också de övriga ledamöterna i det nya sällskapetets första styrelse. Och så är det fortfarande. Det är intresset för skogen tillsammans med ambitionen att lyfta fram dess betydelse genom tiderna som förenar oss i Skogshistoriska Sällskapetets styrelse. ●

Skogshistoriska Sällskapet

Bildades: 16 februari 1990

Antal medlemmar
1990: 293 2019: 1 421

Första styrelsen:

Ordförande: Bengt Lyberg,
landshövding

Vice ordförande: Olof Sundell, disponent

Sekreterare och kassör:
Lars Kardell, professor

Ledamöter:
Sven Arnell, lantbrukare
Bengt Brynte, skogsförvaltare
Carin Ehrenberg, docent
Ingemar Eriksson, länsjägmästare
Lennart Hildingsson, f d regionchef
Gunhild Rydström, skogsmuseichef
Arne Johansson, förbundsordförande
Monika Stridsman, verkställande direktör

Anna-Lena Axelsson, ledamot

Jag har skoglig bakgrund och har arbetat med skogliga naturvårdsfrågor, miljöanalys och forskning inom Skogsstyrelsen och SLU under de senaste 25 åren. Som forskare är mitt fokus skoglig vegetationsekologi med inriktning mot skogshistoria (doktorexamen) och jag har under de senaste 15 åren arbetat en hel del med digitalisering och analys av äldre information från Riksskogstaxeringen. Idag arbetar jag främst med att utveckla SLU:s externa samverkan, men lägger även lite tid på forskning i ett nystartat projekt där kopplingen mellan återbeskogning och vattenkvalitet i södra Sverige är i fokus.

I grunden är jag västgöte men efter trettio år i Umeå så är jag kanske västerbottnig. På fritiden odlar jag grönsaker och tar mig gärna fram på olika sätt i naturen tillsammans med min familj, gärna på snö eller is eller med en orienteringskarta i handen. Jag är ny i styrelsen (invald 2020) och vill bidra till att sprida kunskap om ny skogshistorisk forskning och om de fantastiska historiska källmaterial som finns i Sverige.

Rose-Marie Högberg, kassör

Mitt stora intresse för djur och natur tog mig 2014 till ett arbete på Föreningen Skogens kansli där jag till vardags arbetar med ekonomi, personal och frågor som rör föreningens verksamhet. På fritiden tar jag mig sedan 2019 an mitt uppdrag som kassör i Skogshistoriska Sällskapet.

Jag vill gärna medverka till att väcka intresse för skog och skogshistoria – i alla åldrar och i skilda forum – tillsammans med Skogen i Skolan, Naturskyddsföreningen och Skogsindustrin. För mig är skogen ett bra och tydligt exempel på när kunskap om historia är nödvändig för att även förstå vår nutid och göra oss bättre rustade för vår framtid. I goda samarbeten, med likasinnade och oliktankande, kan vi belysa och diskutera kring våra utmaningar för miljö, klimat i förändring och en hållbar samhällsutveckling.

Förutom mina upplevelser i skog och mark i närområdet, har mina möten med General Sherman i Sequoia National Park och Kvilleken i Småland väsentligt bidragit till min kärlek till träd.

Erik Valinger, vice ordförande

Är professor emeritus vid institutionen för skogens ekologi och skötsel vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), där jag var anställd från 1983 fram till augusti 2018. Förutom undervisning på alla nivåer, var mina viktigaste arbetsuppgifter där, forskning kring enskilda trädets tillväxt, vind- och snöskador samt EU-projekt med scenarionalyser av svenska skogsmaterialflöden och förhållanden rörande rennäring/skogbruk. Under flera år uppehöll jag position som studierektor för Skogsfakultetens forskarutbildning.

Jag skrev också delar av den så kallade skogsskötselserien som idag finns på Skogsstyrelsens webbsida. År 2008 invaldes jag i Skogshistoriska Sällskapet och har sedan dess engagerat mig i dess verksamhet, med visst fokus på exkursioner och Örtugutnämningar.

Med min skogliga bakgrund från prickare till professor emeritus arbetar jag för att hålla den skogliga historien levande för att vi ska förstå hur viktig skogen är och har varit för vårt lands utveckling från Fattig Sverige på 1800-talet till ett idag rikt land.

Jan Fryk, ledamot

När jag för sådär tjugo år sedan modererade en av Skogsbrukets Forskningsinstituts Utvecklingskonferenser, tog en god vän mig åt sidan under en paus. Han höll fram ett finstilt dokument och en kulspeppenna och manade mig att sätta min namnteckning på den streckade linjen. Utan att få svar på vad det handlade om, gjordes som anbefallts. Varpå han glatt gratulerade mig till att ha blivit medlem i Skogshistoriska Sällskapet.

På den vägen är det. Och mitt skogshistoriska intresse har tilltagit i takt med att man själv efterhand alltmer blivit en del av vad som en gång var.

Annars är jag jägmästare, tillika doktor i ämnet skogsproduktion. Ser fram mot att parallellt med det påbörja pilotstudien "Skogsbrukets byggda kulturarv", där jag äntligen kan ägna mig åt allt från herrgårdar till kojor. Åren 2012-2018 ledde jag Skogsmuseet i Lyckseles verksamhet med min sambo Björn Åström.

Pensionärstillvaron kryddas sedan 2015 av en rad olika uppdrag, där styrelseledamot i detta aktade sällskap är ett.

Iréne Gustafson, ledamot

Sveriges historia – från norr till söder – hänger på tusen olika sätt ihop med skog. Det fascinerar och intresserar mig, som har rötter bland småbrukare och samer i Västerbottnens inland. Men det irriterar också, att det finns så små resurser för det skogliga i det svenska museilandskapet.

Med ena benet i Skogshistoriska Sällskapet och det andra i ArbetSam, en förening som samlar arbetslivsmuseer i landet, vill jag verka för att det ska bli bättre, men också för att skogshistorien dokumenteras och sprids på andra sätt.

Jag har en kulturvetenskaplig utbildning och jobbar nu på Folkrorelsearkivet i Västerbotten (största i landet!). Ser fram mot att parallellt med det påbörja pilotstudien "Skogsbrukets byggda kulturarv", där jag äntligen kan ägna mig åt allt från herrgårdar till kojor. Åren 2012-2018 ledde jag Skogsmuseet i Lyckseles verksamhet med min sambo Björn Åström.

Mitt uppmaning denna "hemester-sommar": Besök ett arbetslivsmuseum (se www.arbetsam.com)!

Mats Hannerz, sekreterare

Min roll i Skogshistoriska Sällskapet är sekreterarens och webbredaktörens, en roll som kändes inte helt onaturlig efter ett långt forskarliv med skrivande och kommunikation. Det hade hunnit bli drygt 20 år på SLU och Skogforsk innan jag år 2008 startade det egna företaget Silvinformation. Där hjälper jag andra forskare att nå ut med sina resultat i rapporter, artiklar, webbsidor och film. Som forskare (doktor i skogsgenetik och licentiat i floravård) har det varit nödvändigt att titta bakåt i historien; dagens skogar är ju ett resultat av både naturens egen dynamik och människors ingrepp. Med min bakgrund som halv värmlänning med skogsfinska rötter känns det extra kul att gräva vidare i det egna skogliga arvet och inte minst i skogsforskningens historia.

Mitt skogshistoriska tips är att följa spåren i Johannes Perssons bok Ödetorp i Lekvattnet. Mitt i granskogen kan det stå en krusbärsbuske eller överväxt jordkällare som skvallrar om en gång ett levande hemman.

Hans-Jöran Hildingsson, ordförande

För åtta år sedan fyllde Skogssällskapet 100 år. I samband med jubileet skrevs boken "Hundra år med Skogssällskapet – en växande historia". Bakom boken finns en fantastisk dokumentation med hög densitet. Allt numera arkiverat på Landsarkivet i Göteborg. Som jubileumsansvarig och med ett långt förflutet i olika avseenden från Skogssällskapet, har företagets historia haft stor inverkan. Jag har fascinerats av ursprungstanken, iderikedomen och uthålligheten då man 1912 som främsta mission började återbeskoga kalmarkerna i sydvästra Sverige.

På initiativ av Skogshistoriska Sällskapet skrevs boken "Kunskap om skogens historia", lanserad vid en exkursion 2003. Mycket pedagogiskt beskrivs i text och bild spåren i skogen efter mänsklig aktivitet. Det är tankestimulerande att slå sig ner på ett femstenaar.

Jag är civiljägmästare och har varit ledamot i sällskapetets styrelse sen 1999 och dess ordförande sen 2011. Ser för övrigt fram emot exkursionen då vi per cykel ska färdas längs cykelstigarna i Västerbottnens inland där kronojägarn en gång i tiden vakade över virke och jakt. När det nu kan bli av!

Lars Klingström, redaktör

Skogen har en plats i svenskens hjärta. Skogen har alltid varit en viktig del i den svenska ekonomin. Skogens biologiska mångfald måste bevaras.

Oräknliga gånger har jag under mina fyrtio år som skoglig skribent byggt in dessa tre budskap i mina texter. Alla är de ovedersägliga. Alla är de lika sanna. Här ligger kärnan till den debatt som sedan länge omger skogen och skogsbruket. Jag brukar säga att bara genom att fler förmår inse helheten kan debatten mildras: Större förståelse för att skogen brukas. Större förståelse för de känslor som omger den. Större förståelse för den biologiska mångfaldens betydelse.

Av skogshistorien finns mycket att lära om alla de här aspekterna. Därför var det lätt att tacka ja till en plats i Skogshistoriska Sällskapetets styrelse när jag fick frågan för tio år sedan. Tidigare var jag informationschef i Holmen Skog och redaktör för tidningen Skog & Virke. Därefter egen verksamhet med uppdrag för bland annat Skogen i Skolan, SLU och forskningsprogrammet Future Forests, där jag förmedlade forskningsrön till de svenska skogsbrukarna.

Den Gamla Bilden

Ivar Kreuger på blixervisit i Sundsvall

Ivar Kreuger, till vänster, tillsammans med två av sina medarbetare på vingen till "Uppland". Därefter den påpälsade piloten Viktor Nilsson som året innan blivit ett känt namn då han med samma flygplan deltog i sökandet efter det kraschade luftskeppet Italia på Spetsbergen. Observera den öppna sittbrunnen för piloten och färdmekanikern.

Det stora Junkersplanet väckte berättigat intresse från traktens manliga befolkning.

Torsdagen den 27 augusti 1929 vände Sundsvallsborna blickarna mot skyn. I maklig fart brummade en stor tremotorig flygmaskin in över Alnösundet, cirklade några varv runt Östrand och vände sedan åter söderut. En timme senare kom den tillbaka och nu landade den på vattnet utanför Skönvik norr om staden. Det var Ivar Kreuger med följe som anlände för att ta delar av sin nya skogskoncern i ögonsikte.

AV **LARS KLINGSTRÖM** BILDER **SUNDSVALLS MUSEUM**

IVAR KREUGER STOD vid den här tiden på toppen av sin karriär och var Sveriges klart ledande industrialist med kontroll av mer än 200 företag. Det världsledande Svenska Tändsticksaktiebolaget var juvelen i kronan. Nu hade han just förvärvat ett tiotal norrländska massfabriker och var i full färd med att konsolidera och vidareutveckla sitt klipp.

Bakgrunden till hans insteg i skogsbranschen var det tidiga 1920-talets ekonomiska krisår. För att skydda sina fordringar hade Handelsbanken tagit över aktiemajoriteten i ett antal norrländska skogsindustrier. De hade lagts samman i bankens bolag Hardion, och det var detta bolag som Kreuger just införlivat i sitt industriimperium. Namnet ändrades till Svenska Cellulosaaktiebolaget – SCA. Direkt hade han beslutat att investera i ett helt nytt, stort massabruk i Östrand på andra sidan viken där man landat.

Det blev en intensiv dag för Kreugerfolket. Efter att ha först ha cirklat några varv över platsen för det nya massabruket tog man en tur till Kramfors för att också bese denna anläggning från ovan. Väl tillbaka i Skönvik hastade

man igenom Skönviksbolagets anläggningar innan man med bil hann med att besöka även Tunadal, Ortviken och Mattfors. Efter en sen lunch på Merlo herrgård anträdde återresan mot Stockholm vid 16-tiden.

SUNDSVALLSBESÖKET SKEDDE bara två månader innan "svarta torsdagen" i New York den 24 oktober, då börsen kraschade och orsakade en global lågkonjunktur som bet sig fast under en stor del av 1930-talet.

Ivar Kreuger lät sig dock inte påverkas av den ekonomiska nedgången i världen. Verksamheterna hölls igång med ständigt nya lån. Till slut höll inte detta längre och bubblan brast när Ivar Kreuger efter en misslyckad lånerunda i USA tog sitt liv i Paris den 12 mars 1932. Hans död sände chockvågor över hela världen. Det företagsimperium han hade skapat splittrades och SCA hamnade hos Handelsbanken.

INTRESSANT PÅ DEN HÄR GAMLA BILDEN är också flygplanet, en Junkers G24, byggd, eller snarare sammansatt, vid Malmö Flygindustri. Enligt fredsfördraget 1919 ålades tysk flygindustri stränga restriktioner, vilka vid mitten av

1920-talet började kringgås genom att låta sätta samman planen i andra länder. Föregångaren till SAS, AB Areotransport (ABA), införskaffade fem exemplar av den här typen som sattes in på nyöppnade linjer, bland annat till Finland.

Just den här maskinen, SE-ABG "Uppland" och dess pilot, Viktor Nilsson, hade året innan blivit berömda då de deltog i den internationella aktionen som dragits igång för att rädda general Nobile som kraschat med luftskeppet Italia norr om Spetsbergen. Efter att ha nått Nordpolen drabbades man på återvägen av problem och slog i isen. Den främre gondolen med nio mans besättning slets loss. Det nu lättare luftskeppet med sju besättningsmän kvar ombord steg till väders – och försvann för evigt.

EFTER ETT PAR VECKOR LYCKADES männen på isen få radiokontakt och meddela vad som hänt. Det blev starten på en gigantisk räddningsaktion med deltagare från inte mindre än åtta länder. Att Sverige ställde upp berodde på att den svenske meteorologen Finn Malmgren fanns bland de strandsatta.

Den totalt oorganiserade aktionen kom att pågå i åtta veckor. Av Italias besättning räddades åtta medan lika många dog, bland annat Malmgren. Under räddningsaktionen försvann ett sjöflygplan mellan Norge och Spetsbergen med sex personer ombord, bland annat den norske polarlegenden Roald Amundsen. General Nobile, som räddades först av de strandsatta på isen, blev aldrig fri från ansvaret för den katastrofala nordpolsresan som totalt kostade 17 människor livet. ●